

NOVI ANTEJ

OD ISTOG PISCA:

Le rendement optimum du travail ouvrier. – Pariz, Payot, 1923; 490 str. 8°. Nagrađeno od Francuske Akademije Nauka.

Les stimulants modernes du travail ouvrier. – Pariz, Les Presses universitaires de France, 1923; 380 str. 8°.

Kult Rada. – Beograd, „Rad“, 1927; 87 str. 8°

Les effets économiques et sociaux de la guerre en Serbie. – Pariz – Nju-Jork, Dotation Carnegie pour la paix internationale, 1930; 330 str. 8°.

Agrarna Politika. – Beograd, 1930; VIII-444 str. 8°

Socijalna Politika. – Beograd, 1931; 88 str. 4° (nedovršeno).

Između tamnice i slobode. – Kragujevac, knjižara „Vuk“, 1939; 100 str. 8°.

Učitelji energije, I. (Svetozar Marković, Vitomir Korać, Dimitrije Tucović, Petar Kočić, Stjepan Radić, Aleksandar Stamboliski, Mihailo Avramović, Milan Pribičević). – Beograd, 1940; 152 str. 8°.

Socijalizam i Seljaštvo. – Beograd, Biblioteka „Politika i društvo“, 1941; 60 str. 16°.

Manje brošure: *Alkohol i rad* (Beograd, 1924); – *Zemljoradnja i industrija* (Novi Sad, 1925); – *Socijalni rad na selu* (Beograd, 1925); *Organizovanje demokratije* (Beograd, 1925); – *Francuska sociologija* (Novi Sad, 1929); – *Žan Žores* (Beograd, 1929); – *Zemljoradničke zadruge u Sovjetskoj Uniji* (Beograd, 1931); – *Socijalna struktura Srbije* (Beograd, 1932).

Nova Kultura, mali zbornik, u saradnji (Beograd, 1934); *Rad i kretanje po zemlji* (Pirot, 1935; Beograd, 1937); – *Seljaci protiv fašizma* (Beograd, 1936); – *Radna demokratija* (Kragujevac, 1936); – *Bio sam u Španiji* (Beograd, 1938); – *Zemlja i rad* (Požarevac, 1940; drugo izdanje, Beograd, 1940).

DR DRAGOLJUB JOVANOVIĆ

NOVI ANTEJ

**U staro doba, div Antej,
kad god bi posustao u borbi,
doticao se svoje majke,
ZEMLJE:
uvek je dobijao novu snagu.**

DRUGO IZDANJE

BEOGRAD
BANA JELAČIĆA 11
1946

Mojim učenicima,
mladim prijateljima i drugovima u borbi
za socijalnu pravdu i slobodu.

UZ DRUGO IZDANJE

Zamišljen u mitrovačkom zatvoru, početkom 1933, kao sredena zbirka objavljenih i neobjavljenih članaka, Novi Ante j se pojavio marta 1934. Šestojanuraska diktatura bila je u svome punom rascvetu, ali je pokazivala znake uvelosti. Svi članci su išli na cenzuru, i mnoge rečenice bile su osakaćene, mnoga imena izostavljena, mnoge misli uvijeno izražene. To nije smetalo Glavnjači da knjigu zabrani. Pisca je poslala po drugi put u Tutin, u najdublji deo Sandžaka, zbog antimonarhističke propagande, zbog formule „Južno-slovenska federativna seljačko-radnička republika od Jadranskog do Crnog mora” a uzaptila najveći deo izdanja. 1936, dr Mihail Genovski preveo je knjižicu na bugarski: s one strane Stare Planine Novi Ante j mnogo je poznatiji nego u Jugoslaviji. 1940, neki zagrebački drugovi spremali su izdanje latinicom, ali do toga nije došlo. Tek sada može izići u novom ruhu, sa izvesnim dopunama i ispravkama.

Konstrukcija knjižice imala je da obeleži razvoj prilika u našoj zemlji od stvaranja prve Jugoslavije do početka 1934. U svom prvom delu, ona je prikazivala klonulost nastalu posle Obznane i zakona o zaštiti države, klonulost koja je bila najdublja kad je Radićeva pogibija otvorila prvi put neprikrivenom ličnom režimu. Drugi deo daje pribiranje koje je počelo sa vanpartiskim zborovima seljaka u jesen 1928 i potvrdilo se studentskim demonstracijama pre i posle novembarskih izbora, 1931 i 1932. Diktatura je gubila prisebnost i veru u svoju snagu. Aleksandar je menjao vlade, uvlačio sve nove ljude, naročito izdajnike iz seljačkih pokreta.

Nesiguran u zemlji, on se stao obezbeđivati spolja, u naslonu na rumunsku i bugarsku dinastiju. Pokušao je i jedan gest prema Istoku: obratio se Kemal Ataturku za vezu sa Sovjetima. Kad nije uspeo da nacionalno pitanje, pre svega hrvatsko i makedonsko, reši u samoj zemlji, tražio je izlaza napolju. Tamo je našao smrt. Mogao je da nastane zamah nagovešten u trećem delu. Zamah Udružene opozicije, zamah Narodnog fronta 1935 i 1936. Iznad neposredne političke i društvene stvarnosti ostaju uvod i zaključak, „Svetinja dodira” i „Spas odozdo”, kao trajni zakoni socijalnog progressa: nema napredovanja bez dodira koji savladuje otpor, ni bez aktivne saradnje osnovnih narodnih masa.

Bugarski zemljoradnici, naročito omladinci, prihvatili su Novi Ante j sa oduševljenjem koje prelazi vrednost same knjige. Sada puštaju novo izdanje. Oni su našli same sebe u libiskom džinu iz grčke legende koji je dobijao nove snage kad je od suparnika bivao bačen na zemlju, na nedra svoje majke. Ovaj primer godi sledbenicima Aleksandra Stamboliskog, oborenog ali ne pogođenog. Na njega se poziva i Staljin, naslednik Lenjina pobedioca. On ukazuje mladim rukovodiocima na opasnost koja im preti ako se udalje od naroda: Anteja je Herkul porazio tek kad ga je izdigao, stegao na svoje grudi i zadavio u čeličnom zagrljaju. On zida na istom osnovu kad savetuje da treba ići „u korak sa narodnim masama, ni suviše ispred njih, ni iza njih”; da treba imati „maksimum veze i dodira sa masama”; da treba „ne samo učiti mase nego i učiti od njih, ne samo voditi ih nego i oslušivati njihov glas i pogadati njihove najhitnije potrebe”.

Svetinja dodira sa narodnim masama; vernost Zemlji koja privlači sve što je zdravo: fanatizam u radu na opštem dobru; poštenje i strpljenje; straža na brodu svoje domovine i celog radnog naroda; hleb i sloboda za ljude koji rade; odrediti i ostvariti cilj svoga života; utoliti seljačku glad za zemljom i za znanjem, – zar to nisu, danas više nego ikad, lozinke našeg svakodnevnog delanja? Nova Jugoslavija – rođena u premnogoj, nevinoj i plemenitoj krvi, – republika Jugoslavija, federativna i narodna, ostvarena je deset godina posle sabiranja ovih lozinki na jedno mesto. Kad sam mislio na svoje učenike, hteo sam ih nazvati „drugovima za socijalnu pravdu i slobodu”, a ne samo za „društvenu pravdu”, kako je dozvoljavala cenzura. Sada ih zovem da izgrađuju neposredno jedan novi poredak, ali da nikad ne zaboravljaju izvor iz koga su potekli, da nikad ne izneveravaju seljake, sinove Zemlje i Vode, braću večnog Anteja. Kad god se oseće nesigurni, čim se pokolebaju ili posumnjaju, neka potraže ojačanje u prisnom dodiru i u saradnji sa radnim narodom, sa ljudima koji savijaju i gnječe, mrve i uobličuju materiju, mrtvu i živu.

Mnogi od onih za koje je ova knjiga pisana ili na koje se poziva nisu više među živima. Vihor rata i narodnooslobodilačke borbe progutao ih je. Utoliko su veće obaveze preživelih. Na vršenje dužnosti pozivaju ne samo lozinke koje su njih vodile u zatvore, u logore, u oružanu borbu, nego i povorke tih uzvišenih žrtava. Suviše ih je mnogo da bi se ovde nabrojale. Dva svetla imena, zabeležena ranije, stoje na čelu te časne liste: Milutin Smiljanić i Otokar Keršovani, – jedan od Užica, iz prvog gnezda srpskog socijalizma, drugi iz Trsta, zajedničke bojne zastave naših dana. Neka pod okriljem ta dva velika borca novo pokolenje primi okrepljenog Anteja.

*) Чланак у московској Правди од 3 фебруара 1925 и чланак „О недостатцима партиског рада”, цит. у Кратком курсу. Стр. 414 и 415; Београд, 1945.

U Beogradu, 8 marta 1916.

D. J.

UVOD

Svetinja Dodira

Ne mari ako ovo bude zvučalo kao ispovest. Svejedno ako me navede na skromna priznanja. Reći ću kako osećam. Kad god mi nešto nije bilo jasno, odlazio sam na selo, među ljude iz naroda, kod onih koji rade... Ima bolesnika kojima bude lakše čim promene vazduh i sredinu. Bolestan nisam, ali mi neobično dobro čini kad se pomešam sa seljacima, sa zanatlijama, sa telesnim radnicima. Uvek dolazim otuda bogatiji i svežiji. Svoje najbolje članke napisao sam po povratku sa puta.

Još jedna ispovest: svoje najbolje govore održao sam bez velike pripreme, bez beležaka. Tumačio sam misli i osećanja svojih slušalaca, hvatao sam talase kao što čini radio-aparat. Bio sam u prisnom i živom dodiru sa svojom najdražom publikom: sa omladinom, sa seljacima, sa radnicima, sa svetom koji radi i pati.

Sećam se jednog putovanja sa Stjepanom Radićem, u jesen 1924. Vozili smo se na jedan njegov zbor, u Rečicu kod Karlovaca. Nestrljivo sam čekao, i vrebao svaki njegov pokret: je li napisao govor; gde su mu zabeleške; da li smišlja raspored i rečenice; sprema li izjave?... Ostavljao sam ga na miru, štedeo mu svaku reč. On je međutim razgovarao i šalio se. Dočekali su ga svečano: cveće, pozdravi, deklamacije, „oče naš“, „roditelju naš“, „kao ozebao sunce, kao gladan hljeba čekamo te već 20 godina“. U Beogradu je vlada Lj. Davidovića zavisila od tog govora. Nikakve hartije, ni jedne beleške. Ništa ne vidi. „Koliko je ljudi? Ima li žena i djece?“ Odličan govor; jedan od najboljih. Sav je znojnan; menja košulju. Kao snažan medium posle teške i uspele sednice...

Razumeo sam: svi smo mi siromašni. Samo je narod bogat. „Ko će kao Bog!“ kažu seljaci. Ko će kao priroda, svemoćna u dobru i u zlu! Ko će kao narod! kažemo mi, u nastupu smernosti i iskrenosti. „Šta da govorim“, pita me jedan mlađi drug polazeći u selo. – Idi i vidi, slušaj i uči. Sveti duh će te nadahnuti. Hristos bi rekao: „Idi samo, ja ću biti s tobom!“ Otvori oči i uši; predaj se sav; ne šteti sebe; ne ograđuj se; ne zavlači se u školjku kao puž; ne savijaj se u klupko kao jež; daj sebe, i primi ljude. Neka struji krv živa između tebe i njih. Desiće se čudo: vrcnuće iskra, zatutnjaće grmljavina, pomešaćete se, bićete jedno, oplodićete se. I kad budeš umoran, iscrpljen, kad padneš kao sveća, dobićeš nagradu najveću: „E pa, reče, sinko! Bog te poživio! Hvala ti. Iz duše nam izvadi!“ Videćeš oči osvetljene suzama; čućeš glasove zbuñjene i promukle od uzbuđenja, od stiskanja zuba i gutanja praznih zalogaja. Nećeš se kajati, i vratićeš se na taj put: on je čarobniji od svih.

Ima ili nema veze; ima ili nema dodira, – sve je u tome. Veze između pisca i čitaoca; između govornika i slušalaca; između starešine i potčinjenih; između roditelja i dece; između dva sabesednika; između saradnika. Stvar je prosta, skoro fizička, kao između dva telefona: ima veze ili je nema. Viče jedan, urla drugi, – ne čuje se. Šapuće jedan, diše drugi, – čuje se. Dodiruju se žice, ili se ne dodiruju, – trećega nema.

Sva je veština uhvatiti vezu i biti u stalnom dodiru. Dobar majstor to postigne odmah, od prve reči, od prvih pokreta: širi od sebe toplotu i zrači svetlost, golica i zanosi. On uspeva da bude stalno u dodiru: ne ostavlja svoju žrtvu na miru ni trenutka. Drži je, nosi, vodi, baca, prihvata, diže, spušta, ali je nikad ne ispušta. Književnik, muzičar, glumac, političar, vojnik, trgovac, sportist, – svejedno je, – samo ako ima posla sa ljudima, mora imati kontakt: što pre ga stekne, to bolje; što duže, što trajnije ga čuva, to bolje.

Nije lako. Zacelo. To umara, troši. Zar sveća ne sagoreva kad svetli? Zar žice ne jedu elektriku kad su u dodiru? Zar se glumac ne onesvesti posle dobro odigrane scene? Dodir zahteva napor, a svaki napor staje. Ali bez napora nema uticanja, nema dejstva, nema čina ni

učina. Lako klizi ponekad ralo, ali tada ne para zemlju i ne povlači brazdu. Lako leti ponekad veslo, ali tada ne seče vodu i ne kreće brod. Šara možda ralo po ledini, skida možda veslo belu penu, ali to nije cilj. Drže u rukama vašu knjigu, čitaju vaš članak, gledaju vas u oči, slušaju šta govorite, svirate ili pevate. Šta vredi, ako vas ne prate, ako ne čuju, ako ne doživljuju i ne preživljuju sa vama?

Jedan profesor se strašno ljutio na svoje đake što se „mangupiraju na času”. Kriv je on: nije se skidao sa svoga prestola i satima bio bez veze sa nama. Koliko puta nismo umeli da ponovimo pitanje, iako smo nastavnika gledali pravo u usta! Misao je bludila daleko. Tako smo se odmarali, čekajući omiljenog učitelja, kome ćemo se dati. I predavač se odmarao, čuvajući se za kafanu...

*

* *

Kako ćemo poznati lirsku pesmu? Dok je čitamo ili slušamo podilaze nas žmarci. Dobra muzika – tačnije dobar muzičar – ushitiće nas do suza. Planinska voda je izvrsna sama po sebi, bez obzira na sud iz koga se pije: kao da je najslađa iz šaka rođenih. Vekovi stvore više nego jedan život; narodna skupina više nego pojedinac. Umetnik koji vadi iz kolektiva daje snažnije delo nego onaj koji, kao pauk, ispreda iz sebe. Umetnost pomešana sa grubom i prljavom stvarnošću trajnija je od one koja se zatvori u „čistu lepotu”, ličnu i besplodnu. Šekspir je veliki najviše zbog toga što mu je drama sva izrasla iz narodnog predanja. Isto se može reći za svetske gorostase među umetnicima. Kalderon, Šiler, Viktor Igo, Puškin, pa i Meštrović, ostaće najviše po onome što su izvukli iz narodne duše.

Naš najveći pesnik Njegoš to najbolje potvrđuje. *Luča Mikrokozma*, delo knjiško i lično, jeste plod razuma, mračno i očajničko. *Gorski Vijenac*, pisan kasnije u nameri da iste misli prevede na narodni jezik, toliko se obogatio u dodiru sa zemljom, da je za sto kopalja nadmašio *Luču*. Prenesen narodnim talasom, Njegoš je dobio sve obilje raskošnog jugoslovenskog folklor. Više još: od svetskog bolnika koji jadikuje, postao je vitez narodne borbe, koji „trebi gubu iz torine”, traži da „propoje pjesma od užasa”, propovednik kome kao postolje služi „oltar pravi na kamen krvavi”.

Sličan je slučaj Janka Veselinovića, samo obrnut. Njegoš dobija neslućenu moć u dodiru sa narodom; Janko gubi svu snagu kad iz sela pređe u prestonicu. U svojim najboljim pripovetkama, bio je izraz zemljoradničkog naroda u Mačvi; ne pojedinaca, nego sela, njegovog života, ritma njegovog rada i uživanja. Čim je prestao da izražava tu sredinu i počeo da prikazuje ono što pesnički nije mogao da proživi, došla su dela mrtvorodena.

Zar isto ne važi za Vuka i Zmaja, za Šenou i za Cankara, za Ivana Vazova? Dok su bili u dodiru sa zemljom i sa radnim ljudima, stvorili su, kako bi rekao Emil Zola, dela „koja ne lažu i koja mirišu na narod”. Čim su se otkinuli od rodne grude, od zavičaja, od sredine koja vuče i hrani, sokovi su namah presahnuili, nadahnuće je iščezavalo, vatra je gasla, život je umirao.

Englezi su sasvim drukčiji na kontinentu nego na svojim ostrvima: čute i zakopčaju se. Kod kuće, – iako je onde manje lepo i manje veselo, – ožive, smeju se glasno, i detinjasto su neobuzdani. Tako je sa svima narodima. Tako sa svima klasama. Intelektualac, koji svoje klase nema, nalazi svežinu i snagu samo u dodiru sa dubokim izvorima rase, sa ljudskom masom, bezimenom, ali krepkom, mračnom, ali bogatom. Može se ne slagati sa tim ljudima u mislima i osećajima, čak i kad su oni grubi i računđizije, kad ne deli njihova oduševljenja i njihove mržnje, – intelektualac dobija neku tajanstvenu silu, nove želje i ambicije, pucaju mu pred očima

vandredne mogućnosti. On izlazi iz mase podmlađen, jači; kao automobil kad se napuni benzinom, kao aparat kad obnovi snagu iz akumulatora.

„Ja ne predajem na Narodnom universitetu, govori Alen, da bih učio ljude, već da se jasno učvrstim u svome prijateljstvu s njima, protiv Zamaka, Akademija i Velikaša, koje ne marim nimalo.” A Gandi se žalio što je svršavao tolike velike škole na Zapadu. Većeg uspeha bi imao u indiskom narodu da je učio samo filozofiju Joga i čitao samo narodne pesme.

Hristos je zvao sebi decu, a Renan je opominjao svoje savremenike da obrate pažnju na siromašne ljude, na garave i kaljave. „Pazite! Vi prolazite mimo onih što prave istoriju, što grade budućnost”. Golaći su ispisali više stranica u knjizi života nego siti i pijani. Plug, točak i srp, najveće tehničke pronalaski, nije načinio nikakav inženjer ni geometar, već vekovno iskustvo naroda koji radi. Kooperativu (zadrugu) nisu izmislili ekonomisti, već skromni tkači rođdelski. Šta je savršenije od te organizacije malih ljudi za samopomoć? Mnogi tvrde da je Prudon zahvatao u ekonomsku stvarnost dublje nego Marks. Prudon, uvek ponosan što je bio dugo radnik, sin radnički, filius fabri. Marks je *Kapital* pisao u Londonu, pred prizorom fabrika i prevrćući izveštaje Inspektora rada, koji kipte patnjom radničkom. Ne znam da li je veliko sve što dolazi od naroda, kako je verovao Ruso, ali znam da je od njega došlo sve što je najveće. Zato verujem u svetinju dodira sa radnim narodom.

*

* *

„Nikad se nisam pokajao što sam putovao: uvek mi se isplatilo.” – Tako će vam reći trgovac, koji danas obnavlja istoriju svojih predaka, prvih trgovaca-putnika, lotalica i pustolova: poslovi se ne vode više sedeći za tezgom. Tako će vam reći diplomat; ne samo diplomat-knjževnik Pol Moran, koji je nekoliko puta opasao zemljinu kuglu i 150 puta prešao kanal Lamanš, već svaki savremen diplomat: on zna da treba poznati zemlje i ljude, i mnogo razgovarati, opštiti, mešati se. Tako će vam reći političar, državnik, organizator, zvao se on Žores ili Makdonald, Staljin ili Erio.

Nije više dosta voz ili automobil, nužan je aeroplan i radio. Samo, pazite, i obrnuto je tačno. Nije dovoljan radio i aeroplan, automobil i voz: nužno je da bude s ljudima, da putuje kroz sela i gradove, trećom klasom, da se gubi u masi, da sluša njenu vrevu i sazna njeno prisno osećanje. Lenjin je u vojničkom vagonu, prolazeći kroz Finsku, shvatio, u jesen 1917, da ruski narod neće više da ratuje, i da traži odmah dve stvari: da ide *kući* i da uzme *zemlju*. Vilson je 1919 u Parizu voleo da prolazi kroz radničke četvrti: zašto su Francuzi ratovali, šta su hteli, šta hoće? Nije verovao Klemansou, još manje Poenkareu, akademiku i advokadu: hteo je da čuje „čoveka sa ulice”

...

Sad razumete zašto je diktator-demagog, – čovek iz naroda koji se digne vrlo visoko, jer izražava opšte raspoloženje u jednom vremenu, – zašto je svaki diktator-demagog snažniji od španskog Alfonsa XIII, za koga Vilijam Marten reče da ima jednu neizlečivu manu: „ni jednoga dana nije bio običan čovek”. Jaki su oni – ti plebejci, skorojevići i nikogovići, koji se zovu Pilsudski, Lenjin, Kemal Paša, Muslolini, Hitler, Stambolski, Radić ili Makdonald, – jaki su jer *znaju*, znaju šta treba, šta se sme, a šta ne sme, kao što je znao Miloš, kao što su znali Pašić, Brijan, Klemanso.

Čuli ste kako Gandi žali što je uopšte izlazio iz svoga naroda, što je gubio dodir, što je prekidao vezu. Sada prede i tke, oblači se u čaršave, jede pirinač i kozje mleko, trudi se da

zaboravi što je naučio u Oksfordu i Londonu, spušta se u masu narodnu, meša se sa „nečistima”, sa parijama, sa prognanima i prezrenima ovoga sveta, sličan Budi koji se odrekao prestola da bi postao običan čovek, – čovek.

Zar se Milan Pribićević ne odreče gospodstva, – velikog u kome je bio, većeg u kome je mogao biti, – da bi radio zemlju na mestu gde se vodila kosovska bitka, da bi poznao svu muku seljačku, i da bi obeležio nove megfane...?

Kolike li žalosti kod iščupanih i otkinutih! Razvili su inteligenciju, ali im je oslabio nagon; prefinjeni su bolesno, ali nemaju mirisa ni vida za živu stvarnost; znaju mnogo, razumeju malo; pojimaju sve, ne osećaju ništa. Oni su kao velelepno cveće iz staklene bašte: raskošno po stasu i bojama, ali bez mirisa; ne znate je li prirodno, ili od hartije; znate pouzdano da je veštačka tvorevina. Gledate i divite se, ali nosu uzalud primičete. I neverica vam da raste kod nas, pod ovim surovim nebom, koje ne poznaje proleća ni jeseni, već ili žari ili ledi. Ko bi rekao da se zove Popović ili Sekulić, Janković ili Marković: pre bi mu ličilo kakvo strano ime! On i jeste stranac u svojoj zemlji, odrođen, izrođen, iz korena iščupan; čudi se svemu i svi njemu. „Bože mili, kud sam zaš’o!”, pita se neprestano, i dao bi pola od života što mu preostaje samo da pobegne iz ove zemlje kao iz tamnice.

E pa, znajte, taj u ovom narodu, i ni u kakvom narodu, neće nikad ništa učiniti. Internacionalac je? – Ne, već kosmopolit. To znači belosvetska ala. Jer Lenjin može da bude komunist, dakle internacionalac, ali je on duboko Rus, kao što je Sun-Jat-Sen Kinez, Bernard Šo Irac, Stambolski balkanski Sloven...

Bojte se onih koji čitaju samo jednu knjigu! govorilo se na zahodu Srednjega Veka. Danas možemo reći: jaki su ljudi koji pripadaju samo jednom narodu; još jači oni koji se vežu za najniži deo svoga naroda, za temelje društvene zgrade, za masu bezličnu ali uzavrelu kao mravinjak i ljutu kao zoljino gnezdo. Znae da Staljin skoro nikad nije izlazio iz granica ruske države. Najjači su oni koji se toliko upiju u narodno telo, tako izjednače sa narodnim organizmom, da ovaj kroz njih diše i govori, plače i raduje se, kao što jednim životom žive majka i dete u utrobi.

Imao je pravo socijal-demokratski predsednik Rajhstaga Lebe što se bojao da buržoazija ne pronađe nekog „poludelog socijalista” i stavi ga sebi na čelo. Ona ga je već našla u nekoliko zemalja: u Italiji, u Poljskoj, u Nemačkoj, u Engleskoj. Opasni su, dakle, i lažni proroci, oni što polude, što prevrnu verom: toliko su se obogatili u svetom dodiru sa narodom, u podzemnim dubinama gde se gradi budućnost. „Oh, uzvikivao je Renan, mudar je bio Kimri: mogao je da vidi šta se zbiva pod zemljom. Tamo se sve sprema; tamo zaista vredi pogledati!” Jer je onde izvor živih sila koje se penju na površinu.

*

Pre dve hiljade godina, svi putevi su vodili u Rim, pa ipak je svet bio na besputici; *jedan* je gospodar, pa opet se nije znalo šta će biti sutra; carstvo je bilo svemoćno, ali trošno. Iz mraka judejskog javila se svetlost, odozdo je došao spas. Onesvešćeni Antej se prenuo, dodirnuto je majku zemlju, Zemlju, i dobio snagu za novih dvadeset vekova...

Hrišćanstvo su napravili polunagi ribari i stolari. Kakve će tek promene izazvati vera koju naprave ljudi niži od ribara i stolara, niži od sankilota, niži od gradskih proletera, vera koju naprave sinovi Zemlje i Vode: blatnjavi i znojni seljaci, bezbrojni potomci večnog Anteja?!

KLONULOST

Breme

Kao uklet bogovima, nosi naš radni svet teško breme svoje današnjice.*)

Ni u kojoj zemlji nisu se izdržale, za tako kratko vreme, tolike tegobe, surovije telesne oskudice, svirepije duševne patnje.

U bolu nas je prevazišla samo majka i sestra naša, Rusija. Velika mučenica, raspeta je ona za spas čovečanstva. I mi bismo hulili ako bismo svoje breme upoređivali sa njenim.

Pa ipak, recimo da je naš narod, posle velikih stradanja, zaslužio bolju sudbinu.

Je li se dosta napešaćio, nagladovao i najadovao naš seljak za vreme rata! Za svakoga je bilo dana odmora, osustva, pozadine, radionice, komore i kancelarije. A on je, nesrećnik, uvek bio na najgorem i najtežem mestu.

Jadna leđa našega seljaka! Sirota grbača našeg radnika!

Šta je najviše palo u oči onoj Amerikanki koja je prošla celu Jugoslaviju? „Ovo je zemlja gde ljudi najviše nose na leđima!”

*) Писано 1926.

Breme grube materije na živom telu našem.

I u drugom svetu rade ljudi, više još nego kod nas. Ali rade rukama i umom. Pomažu se kolicima i dizaljkama, alatima i mašinama. Štede svoju snagu, manje pešače, i ređe savijaju leđa.

Kod nas, teško onima koji moraju da rade telesne poslove. Olakšice za njih nema. Sve i uvek na snagu!

Zato naš seljak posle rada može samo da spava kao zaklan. Zato naš radnik ne poznaje nikakav duhovni i duševni život.

Moramo rasteretiti telo, da bi smo počeli misliti i osećati kao pravi ljudi.

*

To nije sve. Naš mladi organizam dugo je pritiskivalo još jedno breme: *breme starosti*.

Čim se završio prvi svetski rat i počela se organizovati nova država, osetio se *dubok nesporazum između dva shvatanja, dva mentaliteta*.

Predratni ljudi razumeli su da se vraćamo ponovo u stare, tesne okvire. Sačuvali su svoje stare mržnje i nežnosti. Hteli su da tiranišu druge; zadržali su stari sistem privilegija, nasilja, podvaljivanja i laži.

Neki naši drugovi pokušavali su da sarađuju sa ljudima i grupama staroga kova. Ušli su u njihove organizacije i političke stranke. Činili su napore da tu obnove shvatanja, osveže shvatanja, osveže pojmove, izmene metode.

Uzalud. *Stari duh je ostao nepromenljiv*. Malo, vrlo malo predratnih ljudi pokazali su volje i sposobnosti da iskereno i na ravnoj nozi sarađuju sa mladim i naprednim elementima. Čak, pokazali su još manje sposobnosti nego volje. Oni kao da organski ne mogu sa nama. Mi i oni kao da smo dva različita sveta, koji govore jedan drugom nerazumljive jezike.

Protiv svega toga mi se bunimo. Prema svima tim osobinama, navikama i metodama mi smo u *stanju odbrane*. Čuvamo se da ne pokliznemo, jer je njihovo tlo niže, bliže ljudskoj slabosti.

Velika otporna snaga nam je potrebna. Ali je mi danas moramo naći: *kako bismo bez toga docnije mogli preći u napad?*

Dogorevanje

Nema više načelnosti, ni „velikih ljudi“, ni ideala. – Tako se obično objašnjavala moralna kriza našega vremena. Ali malo ko se usuđuje da zagleda dublje u šupljinu bezidejnosti i klonulosti, koja odlikuje pokolenje što danas vodi ovu zemlju.*) Zašto nema više načelnosti u politici? Gde su se sakrili velikani? Kako su umrli ideali?

Mi hoćemo da pogledamo suštinu stvari.

Načelnosti u politici ne može biti u jednom društvu bez obeleženih klasa. U primitivno seljačkim i čiftinski sitno-buržoaskim, malograđanskim društvima ne može biti reči o načelima, o jasnim rukovodnim principima. Načelnu politiku mogu voditi samo klasni pokreti, koji nose jedan društveni sistem u glavi ili na leđima, koji tačno znaju šta hoće i kako hoće. Kod nas nema, još nema, diferenciranih, jasno izdvojenih klasa. Mi se mešamo, svojatamo, brkamo svi sa svakim, danas s jednim, sutra s drugim, zatim s trećim protiv prvih. Radikalna stranka je bila najbolja uzorak sitno-buržoaske, čiftinske i primitivno-vizantiske politike. Ostale su se više ili

*) Писано 1926.

manje uspešno ugledale na nju. Ali ni jedna nije vodila drukčiju, duboko različitu, suprotnu politiku. – Razlog je prost: ni jedna stranka nije izraz određenih interesa jedne klase: Mi nemamo prave zemljoradničke stranke, nemamo još ni prave radničke stranke. Kako hoćete onda da ti odlomci od stranka, – disparatno složeni svaki za sebe, i pomešani među sobom, – vode neku načelnu, principijelnu, doslednu politiku? To je nemoguće.

Oskudica velikana objašnjava se isto tako. Ideje nose ili pojedinci ili trupe. Ova zemlja je tako sklopljena, da nema te ličnosti, ma kako ona inače snažna bila, koja bi mogla zadovoljiti, oduševiti i povesti čitav jedan red ljudi na celoj širini tritorije, koja bi bila naša zajednička veličina. Nema jedinstva u društvu, dole, pa ne može biti ni u duhovima, gore. I obrnuto, kako će se složiti mase, kad se ne mogu dogovoriti najbolji duhovi? Ono što je svetinja jednima, potsmeh je drugima. Onaj, koga obožavaju jedni, ružen je od drugih. I to ne kod raznih klasa, već kod istog društvenog elementa. Nemamo jedinstveno radništvo, pa ni opšte priznatih radničkih vođa. Isto važi za omladinu, za seljaštvo, za trgovce, zanatlije, intelektualce. Mi smo jedna čudno složena sredina, u kojoj su isti ljudi različito ocenjeni u sličnim društvenim krugovima, i gde iste ideje imaju različitu snagu s ove strane Save i Dunava, a drugu s one strane. Kao u Srednjem Veku: istina odovud Pirineja, laž odonud. *Vérité en deçà erreur au-delà.*

Najzad, što nema ideala, – zajedničkih velikom broju ljudi u svima pokrajinama, – razumljivo je. U Svetskom ratu, ostvarili su se jedni ideali, izjalovili su se drugi. Nacionalisti nemaju više šta da žele, socijalisti ne umeju ili ne smeju više da ideališu. Dva su glavna ideala: nacionalni i socijalni. Prvi je izgubio svu svoju snagu ili bar sav svoj zamah. Drugi je posustao, i treba mu vremena da ponovo zakovitla, sada na široj i dubljoj osnovi. Svi oni koji su ranije nešto idealisali, sada su ispražnjeni. Oni što bi tek sada imali da ideališu, posmeteni su poraznim primerom starijih, obeshrabreni varljivošću ostvarenja i teškoćama borbe. Kako biti nacionalist kad je t. zv. nacionalno oslobođenje dalo tako bednih plodova? Kako biti fanatičan socijalist (ili komunist ili kooperativist) kad se, evo, s mukom izbavlja od propasti jedina država u kojoj je pokušano da se ostvari nešto socijalizma? Današnji nacionalizam mora biti vrlo kritički i sa puno rezervi. Današnji socijalizam je sav od preлива i ograda. Međutim, u jednom idealu ne sme biti ni kritike, ni rezerve, ni preлива ni ograda. Ideal mora biti apsolutan, a takvoga danas još nema. Sve vrednosti su usled Velikog Rata tako poremećene, da je njihova revizija neizbežna.

*

Sada dotrajavaju stari metodi, zaostale veličine, bivši ideali.

Ovo što gledamo svojim očima nije izgrađivanje budućnosti. To je likvidiranje prošlosti. To se najbolje vidi u političkom životu. (A dade se opaziti i u književnosti, u umetnosti, u privredi.) Jedno umoreno pokolenje daje svoje poslednje znake života. Ne veruje u svoju moć: zato pušta vremenu na volju da ga ono nosi. Ono što je radikale dugo držalo, to nije bila njihova snaga: to je slabost njihovih protivnika. Njihovi protivnici su to samo na rečima, u stvari svi su oni radikali. Razlikuje ih od radikala samo nešto skrupula, slaba volja: nedostaje im čuvena radikalska drskost.

To narodne mase osećaju. Ne vide one ništa novo na horizontu, još ne vide. Razne stranke u Srbiji ne daju masama dovoljno garantije da su nešto drugo, bolje, za njih korisnije nego radikali. Zato srbijanski seljak sluša sve njih, ali im ne veruje, ili im bar ne veruje toliko da bi za njih vezao svoju sudbinu. Oni koji su u jednom trenutku to učinili, pokajali su se, i sada uzmiču. Sve nove stranke i svi novi pokreti omanuli su, prevarili su očekivanja nezadovoljnih

masa. Zato se te stranke i ti pokreti smanjuju u mesto da rastu. Zanimljiv paradoks: nezadovoljnika sve više, boraca sve manje...

Šta ovo znači? To je kraj jednog vremena, dogorevanje jedne vatre, likvidiranje jedne vere. I znak ujedno da novo vreme još nije došlo, da nova vatra još nije upaljena, i da se nova vera još nije rodila. Ili bar da nije doprla do narodnih masa.

Lažno jevanđelje

Je li Ante Bonifačić svestan koliko je smelo govorio kad je rekao ovo: „Proroci naših kultura su često samo prazne maske sa nekulturnim tendencijama, nemoćni da asimiliraju istinske, kulturne vrednote?” – Lažu svi propovednici t. zv. „naše vlastite kulture”, novih mesijanizama, protivnici Zapada i poklonici „bitno našeg”. Lažu. Mrze oni sve što je naše, i žele da pobegnu od njega. „Govori kao Gandi, a maskirao se kao Grandi”, rekao je za Velibora Jonića neko ko iz bliže poznaje njega i njemu slične. Sisavci fondova i sinekura, poklonici idola koji sipaju manu, i ljubitelji ruku koje daju hiljadarke, – oni bestidno slave narod od koga su daleko i koji ih se ništa ne tiče. Govore o „našoj kulturi”, jer misle da je to interesantno, jer ih to ne obavezuje ni na kakav napor, a lako se može unovčiti. „Mi kao narod, vele, imamo svoju kulturu, koja je zdrava i plemenita: dakle, ne moramo ništa raditi, ništa menjati. A mi lično smo beati possidentes: dakle, sve je u redu, naročito ako dobijemo još koji honorar, i od 10 pređemo na 12 hiljada mesečno.”

Jesu li to samo pojedinci? Ne, to je jedan mentalitet. Inače ne bismo demaskirali ovu pojavu. Evo kakav mentalitet. Da idemo brzo, da preskačemo stupnjeve, da „gorimo etape”, da imamo sve bolje nego drugi, bogatije, raskošnije, besnije. Plodovi tog mentaliteta se vide svuda. Pogledajte automobile! Ima ih nesrazmerno mnogo, i veliki su kao tvrđave, svi novi i luksuzni. Nigde ni jednog „Forda” da vidite. Sve same najskupocenije marke. Godinu dana, dve, pa nov, a stari ide u Lazarevac, u Paraćin, u Knjaževac, u Prizren. Pariski taksi su olupine prema beogradskim limuzinama. I mi se time ponosimo. – Pogledajte manufaktorne radnje za žensku toaletu: one jedine nisu u krizi. Svake godine se po jedna nova otvara. Na trotoaru su dame kao iz bazara, po poslednjoj modi. Ali, ako ste ljubitelj iluzija, ne dajte im prilike da progovore...*)

Hoćete s druge strane? Dođite u hram nauke, na Universitet. Instituti, biblioteke, mikroskopi, aparati, sprave: sve skupoceno i – prašljivo; poslednji model i – neupotrebljeno. Preko puta, bolesnici nemaju kreveta u bolničkim sobama, već ih iznose u dvorište, da čekaju

*) Писано 1931.

mesto, a studenti nemaju iz čega da uče. Ne idite u javne zgrade ako vam mermer zasenjuje oči, i ako ne umete da idete po glatkom parketu. Ne sedajte na fotelju – veliku kao leđa, široku kao božji blagoslov i duboku kao ljudska glupost – ako niste gimnastičar, uvek sposoban da se dočeka na noge.

Mislite da je tako samo u Beogradu? Samo kod velike gospode i bogataša? Ne. Ljudi koji nemaju svoje kuće često drže automobil, nekad i šofera: pazite, to pretpostavlja 50.000 dinara mesečnog prihoda! Ne. Naša nesolidnost je dublja. U jednoj kući zelenaško-trgovačkoj (poluseljačkoj i ćatinskoj) u Podrinju, ispod samog Gučeva, našao sam veliki radio sa zvučnikom: kad sam potražio zahod, poslali su me u kukuruze!

Šta je to? Megalomanija, hohštapleraj ili nestrpljenje da se što pre iziđe iz varvarstva?! I jedno, i drugo, i treće. Je li onda jasno zašto nam nije dosta Zapad? Zašto nam Francuzi izgledaju kao Jevreji (Česi isto tako; nekima uostalom i Slovenci), i zašto želimo, i za prekосуtra očekujemo, slom britanskog carstva? Propast Zapada: to smo primili kao blagu vest. Nervira nas i ljuti ta zapadnjačka kultura; ona znači napor, postepeno, lagano penjanje. A mi ne volimo istrajan rad, i nemamo kad: – mi žurimo da dobijemo odmah sve.

Hoćete da se uverite sasvim? Evo! Sada je u modi stočarstvo i živinarstvo. Kažu da je tu izlaz iz poljoprivredne krize. Pokušali smo da oplemenimo našu pšenicu, brzo, preko noći; u zemlju je bačeno 280 vagona selekcionog semena. Propalo je sve, jer je bilo iste vrste za naše neobično raznovrsne prilike tla, klime, obrade. Sada ćemo se dati na moderno stočarstvo. Mislite da ćemo dizati štale, bolje hraniti svoju stoku, štedeti je u radu, oplemeniti naše domaće vrste? Ne. Nabavićemo švajcarske i holandske krave i bikove, – skupe (milionski skupe), – engleske konje, i t. d. Nabavili smo ih već. Propali su ili propadaju, jer nema ili još nema uslova za njih. Naše svinje više ne prolaze u Beču i Pešti. – Dajte jorkšire i berkšire: skupi nerastovi ginu u masama, mekana rasa podleže u našem surovom podneblju. A šumadinka (mongolica) i turopoljka se valja u blatu i pase travu.

Hoćemo napredno živinarstvo, jer se to najbolje isplati. Naše kokoši, kažu, slabo nose, i meso im nije za bolju pijacu. Dajte leghorne, orpington, rodajlande! Kao da sve ove nežne sorte mogu da žive u buvama, bez živinarnika, da jedu svašta i da spavaju pod vedrim nebom, na dudu! Naša domaća živina (izvršna štajerka!) je napuštena, za stranu nema uslova, a mi hoćemo da idemo brzo, da preskačemo. Kad to ne uspe, jer ne može uspeti, mi kažemo: probao sam sve pa ne ide. Vraćamo se na staro, u orijentalški javašluk i u slovensku apatiju...

*

* *

I sve tako. „Cilindar na opanku“: rekao je neko, sasvim tačno. Mislim jedan bivši ministar prosvete. Treći kat (Univerzitet) pritisnuo širom i glomaznošću drugi i prvi, koji podupire slabačko kolje oskudnih opštinskih budžeta: tako je naslikao našu prosvetu Pjer Križanić. I tako je tačno. Samouk, koji nema osnovne škole, a bavi se modernom poljoprivredom, industrijom, velikom trgovinom, tera modu, neguje nauku, opija se umetnošću. Samouk, – to znači neredovno, nejednako razvijanje, znanje i iskustvo puno rupa. Samouk, – to je naša slika i prilika. Samouk, koji hoće da zna sve i da zna najbolje.

Nije ni samouk, jer je postupak nepismenih strahovit: možda 70%, možda više. U najvećem broju sela nema osnovne škole. Nema osnovne škole: ponovimo, jer to je sveta istina. Gde ima škole, nema učionica. I to ne u Bosni, ne u Makedoniji, već u Mačvi. Šta kažem: u samom Beogradu preovlađuje poludnevna nastava! Gde ima učionica nema učitelja, ili nema

učila. Zato naš Jovan, ili Ivan, ili Janez nije svršio ni osnovnu školu. Ili, ako je svršio, od nje mu ništa nije ostalo. A evo gde mora da se uhvati u koštac na svetskoj pijaci sa Janom, Žanom, Johanom i Džonom.

Bistar je čovek, ambiciozan je, i želi nešto bolje: dovija se kako ume i kako zna. Ali je nepismen ili je samouk. I kad obuče kaput ili uniformu, kad stavi šešir na glavu, i kad izučii gimnaziju, i fakultet kad svršii, i na stranu kad ode, – uvek se oseća da je samouk: siromah, osnovne škole nije svršio! On to hoće da pokrije, da prekrije, da sakrije: zato je ženi kupio bundu, zato je uzeo automobil i šofera, ide na balove i na izložbe, pije francuska vina i pohaða inostrane banje. Zato grdi Zapad koji je onjušio i hvali Indiju o kojoj pojma nema. Zato čita Frojda nad kojim zaspi. Malo mu je žurnalizam: hoće zenitizam. Ne zadovoljava ga realizam: koketira s nadrealizmom. Seljak je do očajja, i zato mrzi seljake. Miriše na đuveč: ni jedan parfem mu nije dovoljno fin, hoće da kaže dovoljno jak.

Eto zato nam nije dobar Zapad: osećamo da je to suviše daleko da se stigne. Još ako mora pešice da se ide! Uzimamo auto od 100 konja, razume se na otplatu, makar ga sutra prodali na držabi. Ili, još bolje, avionom: zar to nije najbrži način da se dođe u Podgoricu, ako ne u Pariz? I, da vidite, najjeftiniji! Baš kao i vagon-li! Zar, uostalom, prva klasa na tramvaju ne stiže uvek pre druge?! Tako je i u duhovnim stvarima: dajte poslednje novosti! Nemamo kad da se zabavljamo prošlošću: prelazimo na budućnost. Filozofi i onako tvrde da sadašnjost ne postoji...

Još nije jasno? – Evo onda: seljaci smo. Još gore: sinovi smo seljački. Pobili sa sela, kao umakli iz pakla. Gladni svega. Gladni hleba, beloga i mekanoga. Gladni cipela. Gladni pantalona i kaputa, šešira, i maramice ispod rupice za cvet. Razumite: mi smo prva generacija koja jede hleb mesto proje i kačamaka; koja spava na krevetu i na jastuku, ne na zemlji i na panju; koja sedi na stolici, ne na kamenu i na tronošcu; koja živi u zidanoj kući, a ne na većitom vetru i mećavi. To znajte, i biće vam jasno sve: zašto bežimo od sela i od seljaka kao đavo od krsta; zašto hvalimo selo, a živimo u varoši; zašto govorimo o dekadenciji Zapada, a jurimo kao mahniti u dansing i u bar, gde po malo vonja na bulevar; zašto smo spolja obučeni po najnovijoj modi, a iz usta nam se oseća beli luk.

Juče smo pobegli sa sela; ne tražite od nas da se tamo vraćamo: onde je, brate, crno. I nemojte više da pešačimo, ni da se vozimo trećom klasom. Ništa što potseća na selo. Seljaci, „naš seljak”, to je veliki narod, hrabar, plemenit, pesnik, genijalan, ali – daleko mu lepa kuća! Njemu pripada prošlost i budućnost, te jedine realnosti, po učenju filozofa. Mi hoćemo za sebe sadašnjost; zato smo nadrealisti...

Je li vam sad jasno, Ante Bonifačiću, zašto se divim vašoj smelosti kad ste rekli: „Čim dublje budemo prožeti kulturnim vrednotama Zapada tim ćemo jače otkrivati sebe?” Jer ništa nije smelije i teže nego otkrivati sebe, a ništa za nas nije nužnije. Naročito za one koji su se „borili pa se umorili”.

Invalidi ili dezerteri?

Mnogi ljuti borci u svilenim čarapama sležu ramenima pred našim naporom da u ovo teško vreme održimo visoko luču slobodne misli i da pomognemo organizovanje našeg rasutog i pocepanog naroda.*) „Lepo je što se trudite, vele oni, ali od toga velike koristi neće biti!”

– Zašto? pitamo mi. Zar ne treba raditi na prosvjećivanju i organizovanju seljaka i radnika u svako doba? U ostalom, šta treba raditi, i šta vi radite za one i sa onima koje ste hteli povesti u „odlučnu bitku”?

– Stvar je u ovome, kažu ti junaci, nepomirljivi u teoriji, vrlo pomirljivi i savitljivi u praksi. Svaki rad na popravci položaja seljaka znači produžavanje života ovome sistemu. Jer njima nema spasa. Oni svi moraju postati proleterii.

– Ali, šta će raditi kad postanu proleterii! Kod nas nema ni toliko industrije da se zaposle ljudi iz pasivnih i ostalih krajeva koji nemaju dovoljno zemlje. Industrija se ne može stvoriti preko noći, a ljudi moraju da žive. U ostalom, ako se *zadrugama* i drugim organizacijama produžava život ovome sistemu, zašto ne budete logični, i ne ustanete isto tako protiv *radničkih sindikata*? Zar i oni ne rade na popravljanju položaja radničke klase, i tako kod radnika „ubijaju borbeni duh”?

– Ja lično, da vidite, kaže nam jedan „intelektualac”, i u sindikatima ne bih radio. Smisla ima samo jedno: ilegalna akcija za pripremanje revolucije.

– Radite li vi to?

– Ja ne, jer sam imao rđavih iskustava. Razočarao sam se. Gonjen sam. Uvideo sam da masa nije interesantna, i da ne zaslužuje da se za nju radi. Uverićete se i vi. To je stoka, koju treba putem vlasti, odozgo, naterati na pravi put. Diktatura je potrebna, a ne „odabrana i organizacija radnog naroda” koju vi propovedate.

– Čija diktatura?

– Sve jedno čija. Glavno je da dođu na vlast odlučni ljudi, koji znaju šta hoće, pa da gomili poteraju suvo...

– Ljudi kao vi, ne primer? pitam ja.

– Pa, ako hoćete, i kao ja.

– A je li danas mogućna crvena diktatura o kojoj ste sanjali?

– To nije i zato ja više nisam komunist; povukao sam se, i gledam sebe. Neću do veka da budem lud. Verujte, nemate za koga da radite.

– Pustite onda nas da još ludujemo!

*

Stotinu ovakvih razgovora sam vodio sa drugovima ili poznanicima koji su se „opametili”. Još im poklanjam pažnje, jer su neki iskreni. Većinom su pokvareni i zaslužuju samo prezrenje.

Bili su to mladi pesnici i esteti u klici, koji su mislili da je oboriti buržoaski i militaristički sistem lakše nego omlatiti susedovu krušku. Naišli su na četvoro, i onda su brže bolje svoje naparfimisanane i napudrovane njuške sklonili u redakcije velikih listova, upisali se u izmećare koga ministra korupcionaša ili u svitu Rade Pašića, ili su postali naročiti dopisnici za budoare, štale i kanale...

Drugi, umorni, rano su umoreni kojim žandarskim šamarem ili naglim premeštanjem. Polako su zaboravljali svoje „ideale” iz mladosti, dok nisu osvanuli pod policiskom šapkom ili

*) Писано 1926.

na spisku koje državotvorne stranke. Zašto? – „Pa, znate, u našoj zemlji još ne može biti komunizma. Treba najpre stvoriti kapitalizam”. I oni sada rade na njegovom stvaranju. Treba da bude narodu što teže: što gore to bolje, da bi došlo ono što su oni hteli! Jer, zaboga, oni moraju biti komesari, u ovoj ili onoj formi!

Zovemo ovoga ili onoga od negdašnjih opozicionara i boraca da nas pomogne u radu. On se izgovara: ne vidim vašu liniju. Bojim se da ne produžujete život ovom društvenom sistemu (opet ista priča!). U ostalom, – dodaje taj mladi advokat, ili lekar, ili inženjer, ili učitelj koji želi da postane nadzornik, – reći ću vam da sam se u poslednje vreme približio izvesnim radikalnim krugovima, dok svršim neke svoje poslove. A posle, vratiću se ja opet na stare naše ideje.

- Dok se obogatite, kao izvesni socijalistički prvaci?
- Sasvim, odgovara nam taj majstor, smejući se. To nije tako glupo! – I udaljuje se pobedonosno, u sopstvenom automobilu...

*

Ne može tako, braćo draga! *Sve što vi navodite samo je izgovor za nerad.* Niste vi ni stradali ni mučili se za ideju. Najviše ako vas je okrznuo koji ministarski ukaz. Jedno parče hartije je vas „revolucionare” i zaustavilo za vas „neodoljivi talas proleterske revolucije”. Lažete vi, braćo intelektualci! Hteli ste da se brzo popnete na grbaču ovom narodu. Kad niste uspeali da ga gazite kao crveni, vi dolazite sada kao crni. A još biste želeli da sačuvate povlastice idejnih razloga i da se opravdate: hteli ste vi tobože, ali narod je izneverio. Udri po narodu!

Kažete da ste umorni, da ste *invalidi* jedne teške borbe. Ne, vi ste *dezerteri i izdajice*. Slabi i malodušni, a uz to nevaljali i sa velikim ličnim potrebama, vi ste brzo i lako izbačeni iz stroja socijalne borbe. Nemate reči! *Ćutite! Nikakve kritike ni savete ne primamo od vas. Vi ste kukavički pobegli, više vam spasa nema.*

*

Mi pak imamo svoj put, i njime ćemo i dalje ići. Pomagaćemo i stvarati ekonomske i političke organizacije seoskog i varoškog radnog naroda: u varošima radničke sindikate i potrošačke zadruge, u selima zemljoradničke zadruge i sindikate, svuda prosvetne i kulturne ustanove. Taj posao treba raditi desetinama godina u ovoj zemlji koja nema, osim vojske, ni jedne organizovane zajednice. A socijalna revolucija? – Mi se revolucije ne bojimo, ali znamo da se ona ne može ni izmisliti ni improvizovati, već je moraju doneti istoriski događaji. *Za krupnije događaje treba biti spreman kao da će sutra doći. A na organizaciji radnog naroda treba raditi, kao da će oni doći tek posle sto godina.* Zgrada budućeg društva može se podići samo na čvrstim plećima organizovanog i prosvetćenog radnog naroda. Inteligenciji kako bog da...

Oboreni durbini

Počinju se u našoj zemlji potsecati krila školovanim ljudima, t. z. Inteligenciji. Velike razlike ima od vremena kada su, pod knezom Aleksandrom i Mihailom, činovnicima u mundirima terali narod kao „stoku bez repa”. Od toga vremena, „birokratija” je pretrpela nekoliko jakih udaraca. Najpre od radikala u opoziciji, zatim od radikala na vladi.

U krajevima van Srbije, inteligencija je do skoro uživala vrlo veliki ugled. Austrija je bila jedna moćna birokratska mašina. Radić je po njoj počeo da lupa još za vreme Austrije, ali se na nju okomio tek posle Rata, u novoj državi. On je „preko” radio posao nekadašnjih radikala.

Najzad, udruženi radikali i radićevci lupili su snažno po birokratiji kad su, 1925 godine, ozakonili da je za sticanje prava na penziju potrebno ne više 10 nego 15 godina. I to nije prvi ni poslednji udar. Činovnički zakon od 1923 stegao je činovnike u teške kvrge i osudio mlađe i poštene na gladovanje. Sutra će doći nove mere: oduzeće činovnicima rekvirirane stanove, ukinuće dodatke na skupoću, otežaće ako ne ukloniti korupciju, isto i druge povlastice.*)

Je li to samo prkos jedne stranke koja stavlja pod nož sve što neće da joj robuje, i savija sve slobodne i obrazovane glave? Nesumnjivo je da radikali nikad nisu imali velikog poštovanja prema „kulturi” i inteligenciji. Radić još manje.

*

Ali u tome ponižavanju školovanih ljudi ima i nečega drugog, što leži van volje političkih stranaka. Ma kako to čudnovato izgledalo, *inteligencija gubi od svoga ugleda u jednoj zemlji u koliko ta zemlja napreduje u ekonomskom i kulturnom pogledu*. Sve i sva u Rusiji Petra Velikog ili uzaostalaj seljačkoj Srbiji, činovništvo igra vrlo skromnu ulogu u kulturnoj Francuskoj i u industrijskoj Engleskoj ili Americi.

Ne kažemo da činovništvo postaje nepotrebno i nekorisno. Ali se sve *više izjednačuje sa drugim sruštenim redovima*. Prošlo je vreme kad je opštinski čata bio veliki autoritet, a učitelj i pop bili strašni učenjaci.

U takvom stanju, na šta je svedena naša inteligencija? Za ljubav partiskih interesa i po naredbi kapitalista, političari su ubili ugled školovanih ljudi. Po zakonu samog razvoja zemlje, inteligencija gubi svoj predominantni i vrhovni položaj. *Činovnik sve više postaje čovekom*, približuje se građaninu, seljaku, radniku. Sve više se govori o *školovanim proleterima*. Činovnici se udružuju, danas u zadruge i saveze, a sutra će u sindikate, kao u drugim zemljama. *Nekadašnji gospodari pretvaraju se u borce*.

Je li to sve? – Ne. Inteligencija je od uvek i svuda imala, pored brige za nasušni hleb, i *viših ciljeva*. Ona se stavlja na čelo svih naprednih pokreta. Ona je vodila sve velike borbe u istoriji. Nekad je davala komandante i vojsku u isto vreme (verske borbe), nekad vođe većih masa (revolucionarne borbe). U najkulturnijim zemljama, kao što su Engleska i Francuska, školovani ljudi su samo saradnici i pomagači, *prvi među jadnakima*. U zemljama kao što je bila

*) Писано 1926.

Rusija, oni su *vodili prvu reč*. „Diktatura proletarijata” je često takođe tumačena kao vladavina intelektualaca u ime i u korist radnika.

Kako je kod nas? – Naš narod, pretežno seljački i zemljoradnički, nalazi se, *uzet u celini*, na prelaznom stanju između primitivnosti i kulture. *On više nije toliko zaostao da bi mimo njegove volje inteligencija mogla vladati dikatatorski. Ali još nije toliko ekonomski i kulturno razvijen da bi kao ravnopravan saradnik mogao raditi sa inteligencijom, i još manje, boriti se bez nje*. To će doći, ali još nije došlo. Zato inteligencija još mora da igra *vodeću ulogu*.

*

Demagozi i lažovi govore drukčije. Ali narod, naročito seljaci u Srbiji, vide jasno da nema uspešne ekonomske i političke borbe bez pomoći stručne i čestite inteligencije. Baš zato što su sada socijalno bliži školovanim ljudima, seljaci i radnici vide da intelektualci nisu obični neradnici koji sede po ceo dan i u šoljama piju narodni znoj. *Oni vide da tu ima radnika i neradnika, korisnih i parazita*. Oni znaju, najzad, da su priče o suverenitetu i političkoj svemoći „naroda” šarene laže, i da su u stvari do sada sve svršavali više ili manje nasilni šefovi, skoro uvek iz redova inteligencije.

Naše su narodne mase izgubile *veru u školovane ljude*. Ta se *vera mora povratiti*. U interesu samog naroda je da nađe prave pomagače, inače će uzeti one koji najviše spuštaju u šaku, makar još više vadili iz džepa. To je i u interesu samih intelektualaca: sve što oni govore, pišu i rade biće šuplja pena ako ne zahvati duboku masu seljačkog i radničkog sveta.

Inteligenciju u ovoj zemlji još čekaju veliki i lepi zadatci. Ona ima da savlada velike prepone: mučan moralni i težak *materijalni položaj i nepoverljivost masa*. *To je teško*, ali za ljude jake volje i snažna karaktera *nije nesavladljivo*.

Prvi je uslov da se odreknu gospodstva.

Gospodstvo na izdisaju

„Ne kažem Vam: gospodine, jer znam da to ne volite. I jer niste gospodin, nego budačar veći od mene. Kažem Vam: Brate i Druže!”

Tako piše svestan zemljoradnik svome drugu i bratu umnom radniku. Tako govori svestan fizički radnik.*)

Vreme je da prečistimo pojmove. I taj pojam „gospodin” da prečistimo.

Šta je to „gospodin”?

To je čovek rođen u bogatstvu i odrastao u lakom životu, vaspitan u staleškim i klasnim razlikama. Još dok se valjao po pesku, sluge, posilni i služavke zvali su ga gospodinom, ili gospodicom ako je žensko. Navikao je da ga služe drugi i da ga maze, zbog položaja njegovih roditelja ili zbog imanja njihova. On je gospodin po rođenju i vaspitanju. Po krvi, misli on; po položaju u stvari.

Gospodin je i onaj koji se rodio u skromnoj kući, odrastao u radu ali i u gospodarenju, pored momaka njegovog oca, gazde. On nije gospodski, ali je gazdinski sin. Otac je trgovac, ili zanatlija, ili posednik, ali hoće da mu sin bude gospodin. Daje ga u školu, hoće da oplemeni rod. Ili prosto hoće da mu sin živi bolje i lakše. Sin to oseća, i diže glavu, drži se gospodski.

Gospodin je, najzad, i onaj što iziđe iz sirotinje i mučeništva, pameću ili vrednoćom, ili slučajem. Žuri da se izbavi sirotinje, jer je ona teška. Sebi gradi gospodsku dušu: tiraniše i ponižava sve oko sebe, prve koji mu do ruke dođu. Činovnik ili čata, on seca seljake i smatra ih svojim podanicima; oficir, on zlostavlja vojnike; učitelj, on tuče decu; muž, on vređa svoju ženu i muči poslugu.

Gospodin se stidi rada.

Došao odozgo ili odozdo, gospodin se oseća kao nešto više, nad svima koji rade, koji su prinuđeni da rade, naročito nad onima što moraju da rade za drugoga. On neguje u svojoj duši dostojanstvo belih ruku i blagodat nerada i uživanja. Neće da uzvije rukave i da zapne. Ako radi, voli poslove čiste i ugledne. Komotan je: više voli domaće papuče nego pritegnute opanke.

Gospodin može biti demokrat, socijalist, komunist. Ništa ne meri. On je opet sisavac tuđeg rada. On može biti hrišćanin, pa ipak jesti hleb u znoju tuđeg lica. On se može biriti za prava potlačenih, a ipak smatrati za prirodno svoje gospodstvo. On je gladak i mazan, uljudan i važan. Ne žuri nikad, jer je njegova večnost. Ne štedi, jer je njegov svet. Ne boji se za budućnost, jer svi džepovi su mu otvoreni. Nikad ne prima poklone: to ga vređa. Rado uzima zajam: tako je uvek na vodi.

*

Drukčija je duša *umnog radnika*.

Nije gospodin onaj koji se ne stidi rada i napora. Poštuje rad drugih, i ceni tuđu muku. Ceni i poštuje, ali ne iz daleka, kao što čini gospodin. On u tuđem trudu učestvuje neposredno: gotov je uvek da odmah stupi kao smena.

Ako je bio seljak, on se ne stidi svoga staleža, a usavršava se, čita, piše. Prelazi jednu za drugom stepenice u hramu Rada. Penje se u veličanstvu stvaranja. Ako je bio fizički radnik, ponosi se time, i gotov je da to opet bude. Rado se vraća telesnom poslu, kao snu iz mladosti. Ako je iz zanatliske kuće, voli taj svet, i sa ljubavlju održava veze sa ljudima od srpa, igle i

*) Писано 1926.

čekića. Ako je iz gospodske kuće, pre se izvinjava nego što se ponosi. On ne kaže: „I ja sam se mučio, i mene su tukli”. On kaže: „Meni je bilo lakše”.

Umni radnik krije svoje gospodstvo, koje ceo svet oko njega podvlači. Krije ga, jer oseća nepravdu svoje privilegije. On nema taštinu imena i položaja, već ponos uspešnog delanja.

Umni radnik je čovek budućnosti.

On je danas redak, reći nego što bi se moglo verovati. U svima nama koji više ne radimo svojim rukama još živi skot koji bi hteo biti gospodar, rob koji bi hteo biti tiranin, gladnica koja čezne za bogatom trpezom, golja koji žudi za luksuzom. Svi smo mi još sirovi, novi u kulturi, neuki u mudrosti Prostote i Skromnosti. Kod nas se toliko govorilo o gospodi, više nego igde, zato što još nema pravih umnih radnika. Reči „inteligencija” i „gospoda” postoje samo u slovenskim jezicima nedavnog robovanja. Ima ih svakako u Aziji i Africi, koje još robuju. U evropskim jezicima, te reči se više ne upotrebljavaju.

Mi nećemo da budemo gospoda.

Mi hoćemo da budemo umni radnici.

Radić kaže: pokvarena i poštena gospoda. Mi kažemo: Gospoda i umni radnici. Klasni pokreti, radnički i zemljoradnički, nešto su više od ostalih pokreta, već po tome, što ne priznaju gospodu: priznaju samo drugove i braću.

Sramota je biti gospodin. Čast je biti umni radnik, zemljoradnikov i radnikov drug i brat. Jer to, pre svega, znači odgovoriti na zov zemlje.

PRIBIRANJE

Vuče Zemlja!

U istoriji ovog naroda jasno se vidi jedna težnja: da svaki pokret koji ima u sebi životne snage silazi na selo, i među seljacima traži svoj najbolji oslonac. Svi naši idejni pokreti, kaže

Slobodan Jovanović, pretvarali su se vremenom u seljačke pokrete. Tako je bilo sa onim u Evropi školovanim Srbima, koji su se docnije organizovali u liberalnu stranku; tako sa socijalistima Svetozara Markovića, koji su stvorili seljačku radiklanu stranku; tako mora biti i sa onim socijalistima i komunistima koji imaju razumevanja za *našu stvarnost*. Ostali, koji ostanu zaljubljeni u svoje teoriske formule i održavaju veće veze sa industriskim Zapadom, nego sa ovim zemljoradničkim Jugo-istokom našim, svi oni plivaju na površini, bez dodira sa našom sredinom, bez korena u zemlji.

Vuče zemlja sve što je sadržajno i teško, što u sebi nosi klicu života, kao što na dno suda pada jedro i zdravo zrno, dok se po površini vode šepuri šuplja semenka.

Vuče zemlja sve one ljude koji imaju smisla za stvaran život, za istinsku patnju radnoga naroda, onoga najzapuštenijeg, najbednijeg, – seljačkog radnog naroda.

Vuče zemlja sve one koji imaju nos, sluh i oči da osete i vide kako se u naše doba dižu nepregledne vojske seljaka i traže svoje ljudsko dostojanstvo.

Ko to ne razume, kome to nije jasno, ko nema osećanja da se u svetu dešava nešto novo – *konačno oslobođenje seljaka* – taj nek nam se slobodno smeje i ruga!

Pamtimo mi ono vreme – ne tako davno – kada se varoški radnički pokret proglašavao za „gomilu manguparije” koju lažu, varaju i krađu bukači i larmadžije. Pamtimo kad se reklo: Šta može fukara? Šta vredi šegrtarija? Ko gleda kalfe? Pa je proteklo nekoliko godina, i onda se sa strahopoštovanjem govorilo o radničkom pokretu. On nije uništen, i ne može se uništiti, jer je nužno, neizbežno, da radnici imaju svoj klasni pokret i da on bude svakim danom jači.

Sećamo se i onih bednika što hrvatski seljački pokret proglasiše za prolaznu i naduvenu bujicu, a Stjepana Radića za ludaka i pijanog svirača uz tamburu. Pa je prolazila godina za godinom, a hrvatski seljački pokret je bujao, jačao, širio se... Skida seljaštvo jednu po jednu kabanicu, pa je ipak strašno neprijatelju i milo prijatelju: Jako je ono kao takvo, kao Seljaštvo.

Osvaja seljak sve redom.

Lako je bilo tući i ismevati seljački pokret dok su bili na vidiku samo pojedinci, više ili manje simpatični ljudi, sa prošlošću i slabostima. Ali danas se, evo, sve više gube pojedinci, i izlazi na površinu seljak, zemljoradnik, težak. Doktori i profesori ustupaju reč seljacima. Čudo neviđeno, je li? U svakom broju *Rada* veću polovinu sadržine davali su seoski dopisnici! Pokrenuli smo list za inteligenciju. A kad ono, privukla ga zemlja, osvojili seljaci, preplavili ga, i držali ga neodoljivo.*)

Tako će biti svuda. Stvorio knez Miloš državu za sebe, za svoju braću i svoje ortake. Ali se našli muzikanti narodne, seljačke duše i zaglunuli mu uši svojom pretnjom. I tako redom, preko svih vlasnika, do Bože Maksimovića iz Knića. Ne znam kako ovaj ili onaj glavonja iz Šumadije razgovara sa narodnim poslanicima, ali znam da bi mu zadrhtalo koleno kad bi čuo da dolazi prava seljačka deputacija iz ljute Gruže.*) Na žalost, ona još ne dolazi. Ali nećemo je dugo čekati: Gruža će se krenuti, kao ono šuma u *Makbetu!*...

Zemlja vuče sve ono što je puno i plodno. I teško onima koje ona ne privlači, ili ih ne bude htela primiti u svoja nedra!

Kad nastupi proleće, budi se cela priroda. Raspevane dubrave zovu težaka na rad. A on, svestan svoje dužnosti i robovanja svoga, oseća kako buja u njemu silovita pobuna protiv svih

*) Рад, лист за одбрану и организацију радног народа. Уредник др Драгољуб Јовановић – Београд, 1926, 1927, 1928.

*) Писано 1927.

nepravdi. Traži saveznike za svoju borbu, zove pomagače. Njegova je bitka neodložna. Požurimo da mu budemo saveznici i pomagači, da ga ne bi sutra našli protiv sebe! Naročito moraju požuriti mladi ljudi, nosioci budućnosti.

Realizam novog pokolenja

Nikad se nisam mogao pomiriti s tim da su posleratni ljudi gori od predratnih. Gori, to znači od manje vrednosti za društvo. Jer ako bi to bilo tačno, onda bi moralo biti jedno od dvoga: ili da stari ljudi održavaju društvenu zgradu još i danas, ili da se ona troši i raspada usled nesposobnosti novih.

Evo istine: najvažnije položaje i odlučujuće poslove još uvek imaju u rukama stari.*⁾ Ali, osim nekoliko izuzetaka, to je jedno zlo: među njihovim staračkim prstima, ustanove, stvari i pokreti kržljave i propadaju, osim ako su oni samo firma, dok pravi posao obavljaju mladi i sposobni. Upravo je skandal koliko malo rade, a kako mnogo prihoda vuku naši starci!

Neko je izračunao da u Beogradu ima „poznatih javnih radnika” koji zauzimaju vrlo unosna mesta u po 20 i 30 upravnih odbora: oni upravo samo jure od sednice na sednicu, to će reći od blagajne na blagajnu. Ili im donose honorare kod kuće oni isti služitelji koji ih obilno služe kafama, da ne bi dremali na sednicama. Naše birokratizovano društvo je prezasićeno starcima: ne samo politika, nego i administracija, i nauka i privreda. „Ne dadu starci!” – tako jauču svi oni koji bi nešto hteli da preduzmu, da urade ili da izmene.

Sa druge strane dolazi odgovor, odbrana i napad: „Ne valjaju mladi!” I čuju se najpogrdniji izrazi: „šimi generacija”, „posleratna roba”, „brzometni maturanti”, „studije na juriš”. Dovoljan razlog, zar ne, da se mladima ništa ne da, da se zadrže sve pozicije, da se ovekoveče starci? Ima u tome jedno takvo nerazumevanje vremena i događaja, da ova rđava ocena o mladima pada kao osuda na glavu starih.

*

A šta je *rat*, šta je drugo nego najveća „svetska revolucija”, kako se izrazio Pretsednik Masarik? Šta je *posleratno doba*, nego najbolja škola iskustva, koju ne mogu zameniti nikakve mature i nikakve studije? Jeste: rat, bežanija, okupacija, pa onda inflacija, pa već nekoliko godina nezapamćene privredne krize. Šta je to? Zar to ne zamenjuje u mladim mozgovima svu romantiku, sve sanjarije, svu papirnatu kulturu (staračko hvalisanje više nego stvarno znanje) predratnih generacija?

Ne mogu više da lažu: sada možemo da cenimo njihovu „universalnost”, „perfektno” znanje jezika, legendarnu načitanost. Sada više nije lako reći da je neko „poludeo od mnogo znanja”, jer smo čuli šta je sifilis i progresivna paraliza.

I posle: *film, novine, radio*. Zar to nije škola? Zar to nije kultura? Pa onda: *putovanje*. Čitavu Jugoslaviju unakrst prolaze mladi ljudi svake godine. Pre rata je bio Caribrod inostranstvo, a Zemun – Evropa. A danas su mladići i devojke kod svoje kuće u Dubrovniku i na Bohinju, u Jajcu i Ohridu, na Plitvicama i na Lovćenu. I to nije škola? A bilo je vrlo kulturno znati gde je Kosovo i „srpska Atina” – Novi Sad.

„Posleratni nemoral”, – pune nam uši starci. „Kriza morala”, vele oni. „Korupcija”. „Partizanstvo”. Svega toga, kažu, nije bilo pre rata. Ili se bar nije tako zvalo, ispravljamo mi. U

^{*)} Писано 1929.

ostalom, poslove vode oni. Položaje drže oni. Partije su bile njihove. Korupcionaši, – to su njihovi ljudi, ili njihovi neposredni učenici. Ni jednog posleratnog imena pod sramnim žigom krađe, materijalne ili intelektualne. A ako pomenu jedno ili dva imena, reći ćemo da znamo njihova dela. Neka nas samo povuku za jezik.

Ali ima dva neodoljiva argumenta u njihovim ustima: „korzo” i „sport”. Omladina šeta. Omladina ne čita. Omladina se ne interesuje za javne stvari. I još jedan: „moda”. Hoće svako da je lepo obučen. Najzad, jedan delikatniji: „žena”. Nema više stida: ne zna se više ko je muško, ko je žensko. Mešaju se do nemorala.

Sve je to istina. Cela istina. Samo su tu u pitanju dva shvatanja života i kulture, lepote i morala. To su upravo dva vremena, da ne kažemo dva sveta. U očima starih, omladina ima nekoliko velikih mana. Rekli smo kako se zovu te mane. Ali ima dve ružne reči, i dve još ružnije stvari, koje se današnjoj omladini ne mogu upisati u greh: *kafančine* i *romančine*. I jedna starodrevna i slavna ustanova više ne postoji: *večiti student*.

Je li potrebno da objasnimo? Biće lepše da ništa više ne kažemo. Ove tri strašne reči dovoljno same govore. Omladina šeta, korzo je pun: ali zato u kavanama nema mladića. Omladina se bavi sportom, i nalazi se po klubovima: zar to nije razumljivo posle rata? Kako bi izgledala da se ne bavi sportom, nego da savija kičmu nad knjigama, ili nad kartama? Omladina se oblači po modi: hvala bogu! Zar đak i student i mlad radnik mora da znači odrpanko, dronja i mangup? Mladići i devojke su drugovi i drugarice: u srećan čas! Zar su bolje žene bile one predratne guske što su držale kao u vosku da decu donosi roda? Književna romantika išla je uporedo sa onanijom: mi volimo da verujemo da je toga danas manje.

Studenti su često bolje obučeni od profesora. – To je tačno, mada znam puno njih koji su bedni. Ali zato više od pola studenata danas *rade*. Hoće lepo da se obuku i dobro da jedu, ali rade. Kao i mlade seljanke: nikad više nisu radile. To će vam reći svaki seljak. Hoću da skandalizujem starce: onaj student što je preduzeo sa drugovima da prodaje mleko i testerije drva po Beogradu, da drži garderobu i raznosi kifle i novine, taj student plaćao je jedno vreme sobu 800 dinara, jer ne može da živi bez kupatila. U toliko gore za Boru Stankovića, koji je lumpovao sa studentima, i za universitetskog profesora Gigu Geršića, koji je za ispitnim stolom raspoznavao svoje partnere sa kockarskog stola!...

*

Nešto novo se dešava. Umire romantizam. Umro je već. Iščezavaju svi njegovi rekviziti: zadimljena kafanica, sa prljavim stolovima i još prljavijim kartama, gazdarica ili gazdaričina ćerka, pocepane haljine i stari ruski romani. Rađa se realizam: korzo, sport, film, novine (jeste: to je moderna enciklopedija „za narod i mladež”), brze i efikasne studije, praktičan rad, i što udobniji život. To nije ni manje zdravo, ni manje moralno od predratnog mamurnog i sevdaliskog raspoloženja.

Što se tiče odnosa prema ženskom polu, nama izgleda ovaj sadašnji odnos mnogo bolji. Skidaju se koprene koje od devojke čine jednu misteriju. Ali je isto tako manje moguće balkansko i dušmansko postupanje sa ženom, kad jednom prestane da bude – misterija. Devojka je danas drug mladiću, drug jasan ali ravnopravan.

Još jedan nezaboravni prizor. Na majušnom ostrvcetu Plitvičkih Jezera, održava se tečaj za skautske vođe. Ima i nekoliko devojaka. Video sam kako jedna od njih (možda najmlađa i najlepša) komanduje „mirno” svojim stasitim drugovima, sa kojima se malo pre toga kupala u jezeru, i koji su još u kostimima za kupanje. Tu scenu bi uživao da vidi kakav današnji starac, ali bi mu zakrjavile oči kad bi ta dražesna planinka bila njegova ćerka!

Za sociologa, ova scena nije znak nemorala, već znak *novog morala*. To je moral sporta, kratke sukne, drugarstva, zajedničke nastave; moral bez lažnog stida, bez romantike; moral jednog realnijeg pokolenja, hitrijeg, praktičnijeg, američanskog, automobilskog i industriskog.

Najzad, čitanje i znanje. „Ništa ne znaju”. Istina je: malo znaju, bar ono što starije interesuje. Ali umeju da nabroje (i to ne studenti i gimnazisti, već osnovci!) imena svih filmskih glumaca i poznatih sportista. Neka se pitaju naši stari šta su oni znali u tim godinama. To oni neće, jer nemaju računa.

Koliko je bio bolji čovek Renan kada je izražavao želju da vidi kakav udžbenik za decu od posle pedeset godina, i kad je rekao: danas dečak od trinaest godina zna više matematike od Pitagore! I Renan je bio starac, ali starac veliki, širok i pun razumevanja za progres. Jer tu se radi o zaslugama i vrednosti ove ili one generacije. Radi se o nužnom napredovanju čovečanstva, o progresu. Oni koje vreme gazi neće da priznaju, – to je sve.

Dve stvari objašnjavaju zašto se omladina manje interesuje za javne poslove. Ostvaren je *nacionalni* ideal, kojim se oduševljava predratna pokolenja. Današnja omladina ne može da se zagreva za ono što je ostvareno, i što u ostalom nije dalo očaravajuće rezultate. Drugo: *politika* kao takva omanula je.

Traže se danas novi putevi. Ne reči, ne fraze, ne parole, već: rad, praktičan rad u masama i sa njima, naročito rad na selu i sa seljacima. Nikad se mladići koji uče nisu više oružali znanjem. Još jedan podatak: danas studenti daju seminarske radove i svetosavske teme onakve kakve su nekad doktorske disertacije davali njihovi stariji. Zato valjda oni sa prkosom bacaju u lice zavidljivim starcima: „Tako mi, šimi generacija!”

*

* *

Pogledajmo stvar s druge strane. Može biti da je odista posle rata prešao preko omladine jedan talas ležernosti, – da tako kažem, – talas površnog shvatanja života i želje za zabavama, ali je to posve razumljivo, kad se zna, koliko su lišavanja i koliko muka izdržali ti mladi ljudi u najkratičnije doba života (kao deca i kao mladići) i kad se zna, da su zbog rata i ratnih prilika bili udaljeni od škole i prepušteni sami sebi, ako ne i ulici ili slučajnom nadzoru. Međutim, veliko ratno iskustvo i teškoće posleratnog vremena nisu mogli da prođu bez dubokog traga na dušama omladine i da ne izazovu jedno potpuno nastrojenje duhova. To bi se nastrojenje jednom rečju moglo obeležiti kao realističko, ali ne samo u rđavom, nego baš u pozitivnom i dobrom smislu.

Ako je na prvi pogled manje idealistička i oduševljena za više ciljeve, moderna omladina u suštini nije ništa manje pozitivna u svojim postupcima od predratne generacije. Čak se može reći, da ona gleda stvari mnogo treznije i da je pripravna da život izgrađuje svojim vlastitim naporima, s uverenjem, da se stvari mogu menjati i u toku jende ili nekoliko decenija.

Ima jendo obeležje koji će ostati karakteristično za doba u kome se razvija današnja omladina: to je svakako uverenje da se ličnom i grupnom energijom pojedinaca i energičnih manjina može menjati izgled stvari, i da društveni razvoj i progres nisu vezani za neki istorijski fatalitet, ili za dugu i sporu evoluciju ustanova i ideja u svetu. I najnaprednije ideologije, kao na primer socijalizam, imale su pre rata jedan fatalistički karakter. I sam marksizam imao je u sebi od toga fatalizma: sve se očekivalo od nužnog istoriskog razvoja.

Velike promene nastale su usled Svetskog rata, a naročito usled velikih društvenih potresa u Evropi i Aziji. *U dinamici koja je unesenatim događajima u duše novog pokolenja, ja*

vidim garantiju da će moderna omladina imati mnogo više vere u svoju vlastitu snagu i mnogo više smelosti i inicijative za velike poduhvate.

Bez obzira na to, da li se slažu sa metodima i sa krajnjim ciljem Ruske revolucije, nesumnjivo je da mladi ljudi, koji su odrasli na svetlosti njenog plamena, moraju imati jedan drugi duh nego predratna generacija, za koju je revolucija bila samo jedna ideja, nešto slično strašnom sudu: ona je imala da dođe nezavisno od nas, nezavisno od ljudske volje. Isto ovo vredi u velikoj meri i za fašizam, koji se razvijao tako reći pred njihovim očima, opet bez obzira na to, da li se slažu sa njegovom nacionalno-šovinističkom ideologijom.

Uostalom, ja sam iz ličnog iskustva sa akademskom omladinom stekao mnogo povoljnije mišljenje nego i što se obično o njoj ima. Godinama, pratio sam njen rad preko godine i na ispitima, i moću reći da sam vrlo zadovoljan rezultatima koje ona pokazuje.

Današnji student shvata vreme provedeno na Sveučilištu ne kao nekadanje Geteove "Lehrjahre", nego kao određen zadatak: *za njega studije nisu neograničeno duge, nego je to jasno obeležena misija, posao, rad.* Tko se može i protumačiti, što je iščezla tradicionalna i nekima simpatična pojava večnog studenta. Današnji student dolazi u školu kao što naš emigrant ide u Ameriku: s ciljem da pređe na jedan konkretan posao, na izvršavanje svog životnog zadatka. Zato studije shvata praktično, i svršava ih relativno brzo, obično za četiri, najviše za pet godina.

Mnogo se izmenio i spoljni izgled studenata. Oni su čisti, obrijani, – prema pređašnjim rutavim, bradatim studentima, s izlizanim, masnim i širokim šeširima. Oni su lepo obučeni, sportsmeni, laki ljudi. Da li to znači, da su bogatiji? Ne! Više nego pre rata, *danas se školuje sirotinja: seljački i radnički sinovi.* I ako današnji student boravljenje na Universitetu shvata ozbiljno, poslovno, ipak ne shvata ga samo tako. On se obično bavi još i takvim zanimanjem, koje mu pomaže da se školuje. Vrlo veliki broj naših studenata rade da bi se izdržavali, često puta rade obične fizičke poslove, po ugledu na poznate američke i nemačke studente-radnike.

Je li onda čudnovato, što su studentovi ideali realni i sasvim konkretni, – kako u ličnom, tako u i kolektivnom delovanju? Zato, naposljetku, i u grupnim istupanjima, akademičari pokazuju neobični smisao za bliske i ostvarljive, praktične ciljeve, s određenim i preciznim metodima za njihovo postizavanje. Nova generacija formira se u jedno teško i neobično ali i veliko vreme, pred prizorom neviđenih nacionalnih i socijalnih sukoba, koji ne mogu ostati bez jakog uticaja na razvoj istoriskih prilika. Ona će uzeti velikog učešća u izgrađivanju istorije, i to svesno, planski, i sa namerom *da sama vidi plodove svoga rada.*

Nema potrebe da naročito ističem, kakva je i kakva će sutra biti uloga ovakve jedne omladine u obličavanju naše vlastite današnjice i sutrašnjice. Ta se uloga već vidi, po živom, inteligentnom, – u isto vreme umerenom i hrabrom, – držanju, koje naši studenti imaju prema domaćim i međunarodnim prilikama, naročito od jeseni 1931 do danas.

Njihova uloga se vidi i po tome što manje govore o idealima, a više o ciljevima.

Cilj u životu

Ne kažem *poziv*. O tome se mnogo brinu Amerikanci: da se za svakog člana društva pronade struka koja najbolje odgovara njegovim sposobnostima, telesnim, duševnim i moralnim. „Profesionalno upućivanje”, tako se zvao i još se zove novi „universalni lek”, pozvan da reši sva

pitanja. Neka svako radi posao za koji je najpodobniji, pa će sve biti u redu. Zar to nije ponovo isticanje one suviše poznate britanske reči: – „Pravi čovek na pravom mestu”?

Ne kažem *ideal*. Izgledalo bi staromodno, u ovo vreme preteranog realizma.*) I zvučalo bi čudno, u jeku privredne krize. Bojim se da ne ponizim taj pojam i tu reč. Ideal je sveta stvar: ne može svako biti svetac, niti se čak klanjati svecima. Idealista ima svako društvo: oni su „so zemlji”, kvasac u testu ljudskom, zrno koje oplodava. Ali njih mora biti malo.

Zato kažem *cilj*. Od svakog čoveka tražimo da ima cilj u životu. Biljka teži svetlosti. Životinja slobodi. Čovek teži cilju. Šta to znači? Od bezlične mase, gline, gipsa ili mermera treba izraditi figuru. – Lepu? To nije glavno. – Skladnu? Po mogućstvu. U svakom slučaju, izrazitu, sa svojim osobenostima. Imati cilj, znači hteti svoj obraz, svoj lik, svoju ličnost. Znači, izdvojiti se iz mase i postati jedinka. Znači, najzad, postojati, jer ne postoji ono što nema svojih oblika, svoga imena, svoga vlastitog života.

Ko nema cilja u životu, taj ne postoji, u društvenom smislu, kao što za umetnost ne postoji neizvajan kamen, za industriju neiskopan ugalj, za muziku neprobuđen ton. *Cilj* je za misaono biće ono što je instinkt za životinje, i ne znam kakva unutrašnja snaga za biljke. Čovek je utoliko više čovek, – to znači biće koje oseća, misli i hoće, – ukoliko životni cilj u njemu jače deluje.

*

Cilj može spavati, kao što dremaju sokovi u drveću preko zime. Mnogi ljudi ne žive, nego traju, jer ili nije probuđen, ili je zaspao njihov pokretač, hoću reći cilj njihov. Kome ste zahvalniji nego čoveku koji je otkrio cilj vašeg života? Ima li veće zasluge nego nekoga probuditi na svestan i voljan život, to jest na život sa ciljem? Sve prolazi, samo ne događaj, susret, odnos koji nam je skinuo koprenu sa očiju i otkrio nam cilj života. Sve se zaboravi, samo na udar koji je „našao iskru u kamenu”.

Zamislite, odista! „Bez njega bi u kâm očajala!” Žalost velika, neizmerna. A tek kolika je radost u stvaralačkom udaru?! Veće od nje nema. Skala je ovakva: *steći* cilj, *održavati* cilj, *buditi* ciljeve. Tri stepena stvaralačke radosti: pasivna, aktivna i superaktivna.

U jednoj mladenačkoj ispovesti čitam ove redove: „Sudbina je htela da me utopi u večit san, ali Ti si me razdrmao. I pokazao si mi da mogu da se uspravim, i da živim drukčije nego ljudi koji me okružuju... U susretu sa jednom dušom koja živi i pati, postalo mi je jasno da se sada više nikad ne smem uspavati. Jer ne treba zaboraviti da *živimo radi cilja, a ne radi golog života*”. – Dva stepena radosti: što se stekao i što se ima cilj. Sada treba da dođe treći: buditi cilj u drugima.

Hoćete da vidite sjaj u očima nečijim? Želite da osetite koliko snažno može da zaplamti nečija duša? Postavite pitanje o cilju. Ako ima „materijala” ili „potencialne snage”, sjaj će se pojaviti, plamen će krenuti, i vi ćete imati početak one radosti koju je osetio Prometej, kad je s Neba ukrao vatru i doneo je ljudima.

Radost će da raste, ako je vaš udar našao iskru u kamenu. – Pazite! Nema je u svakome. – Budite strpljivi! Ne javlja se ona od prvog udarca. – Budite gotovi na patnju! Zar ne znate kako su bogovi strašno kaznili Prometeja: prikovali su ga za kavkasko stene, i ptice grabljivice proždirale su mu utrobu. Sve se plaća na ovom svetu, pa i radost onih koji hoće da održavaju i brane svoj životni cilj. Koliko tek moraju podneti oni koji nose upaljenu sveću, bude uspavane,

*) Писани 1930.

hrabre posrnule, opominju zalutale, popravljaju zabludele! Ali zato je njihova radost najveća: to je pravo sladostrašće.

*

Blago onima koje nađe čovek sa svećom. Zar ne? Blago kamenu što dođe u ruke veštom i nadahnutom vajararu. Blago grudi koju prevrne, uobliči i oplodi rad težakov. Blago knjizi koju raseče i pročita marljiv i oduševljen čitač. Blago vama ako ste na svome putu sreli Prometeja i užegli svoj komad luči od njegove nebeske buktinje. To je radost prva: *naći svoj cilj*.

Druga nije manja. Veća je ona, i neznatan broj ljudi je pozna: Sačuvati plamen od vetra i mećave, proneti ga kroz sva iskušenja, sprečiti ga da ne padne u mrak i u san ponovni. Naročito mi, Sloveni, ljudi sa Istoka i sa Juga, teško u tome uspevamo. Velikolepne vatre se zapale u mladim dušama. Pa brzo gasnu i umiru. Hoćete li vi *održati vaš cilj*, sprovesti ga, ili ga bar ostvarivati celoga veka? Ili ćete, kao ona patka u Batajevom *Ljudskom mesu*, poleteti pola metra u vis, pa brzo pasti u tihu i ugodnu baru svakidašnjice?

Cilj svih ciljeva jeste radost treća: *buditi ciljeve u drugima*. Ona pretpostavlja prve dve. Dostupna je malo kome. Ali vi njoj morate težiti. Inače će doći u opasnost sam vaš cilj. Od učenika, vi morate hteti da postanete majstor. Samo tako ćete biti dostojni svoga učitelja, hoću reći svoga buditelja. Samo tako će se plamen ne samo *održati* nego i *povećavati*.

Vi pitate: *kakav cilj?* Zar ma kakav? Zar i bogastvo? Zar i uživanje? – Vidite, ja tu odlučno odgovaram: mrtvila se bojim, ne života. Pasivnost ne volim. Oskudica volje, to je opasno. *Živeti, raditi, hteti*, – to mi je dovoljno pa da verujem u budućnost. Šta, kako, kojim zamahom? – to je drugostepena stvar. Glavno je da se ima cilj u životu, i da se on sprovodi stalno i dosledno. Ali ne život sam, nego život radi ostvarenja cilja. Ko to ima, ne zna šta je *teško*, ne boji se *patnje*, i nikada mu nije *dosadno*.

Zagledajte u sebe, i vidite jeste li *našli cilj* svoga života, i da li *radite* na njemu. Ako ste našli i ako radite, život će vam biti lak, pored svih tegoba. I onda idite dalje. Tražite radost najveću: da budete vajar drugih ličnosti.

Vi ste nestrpljivi da saznate: kakav rad vas čeka, i kakvi ciljevi.

Sitan rad – Veliki ciljevi

Milutinu Smiljaniću^{*)}

U Almanahu *Generacija pred stvaranjem* napisala je, 1925, jedna hrabra i poštena ruka ove redove, koje ne treba zaboraviti: „Nećemo se, mislimo, prevariti ako ustvrdimo da mora nastupiti – kad tad – jedan period minimalizma, sitnih života, bez velikih istoriskih dekoracija”. Ovaj čovek, slovenac iz Istre, – Otokar Keršovani,^{**)} – ubrzo je sam pošao drugim putem; sitan rad ga nije mogao zadovoljiti. Ali je on gornjim rečima nesumnjivo izrazio potrebu našeg vremena, ili jednog vremena koje će – kad tad – morati i kod nas da nastane.

^{*)} Стрелъан 1941 године од Немаца на Бањици.

^{**)} Стрелъан 10 јула 1941 од усташа у Загребу.

Zašto se u našoj sredini tako malo ljudi posvećuju skromnom socijalnom i kulturnom radu? Zašto je ograničen broj visoko obrazovanih prvaka koji pristaju da rade na zadrugarstvu, na prosvjećivanju, na čisto kulturnom polju, pa čak i na nauci? Zašto naše najbolje pameti najradije prihvataju krajnje ideje, – levičarske ili desničarske, – ostavljajući slabijima da vode napredne ali umerene i nesilovite pokrete? Zašto, najzad, politika mami kod nas tolike prvorazredne ljude, koji za nju smisla nemaju, te se brzo razočaravaju i tonu u bezvoljnu klonulost?

Odgovor na ova pitanja je prost. Mi smo zaostali iza drugih naroda, i teška nam je sama pomisao da moramo toliko dugo da idemo ne bi li ih stigli. Zato gledamo da uhvatimo neku prečicu, da izvestan deo puta preskočimo, da nešto izmajstorišemo. – Francuski i danski, švajcarski i holandski seljaci, pa i češki i slovenački, u novinama najradije čitaju berzanske izveštaje i cene. Naši seljaci, – naročito u oskudnim krajevima, i oni koji su bez zemlje ili bez zarade, – strasno prate svetske događaje. Evo kakva mi pitanja postavlja u svom pismu jedan mlad čovek iz srpskog sremskog sela:

„Kako će se svršiti sukob između Japana i Kine?”

„Zašto su Brijan i Laval išli u Berlin?”

„Hoće li uspeti konferencija za razoružanje?”

„Da li će uskoro izbiti rat?”

„Šta se sad dešava u Rusiji?”

„Zašto je šef američkog generalštaba Mak Artur dolazio u Beograd?”

„Na kojoj visini će se zaustaviti engleska funta, i hoće li dinar padati?”

Očigledno: bolesnik koji nema nade misli o drugom svetu; nesrećan čovek mašta o carstvu snova; očajnik traži svetlu tačku na ma kojoj strani horizonta. Čeka događaj sa strane, jer ne veruje u našu snagu. Nada se nečem natprirodnom, jer ga je običan život prevario. Želi čudo, jer se boji stvarnosti. – Tako je kod mladih naroda, pa je tako i kod mladih ljudi. I naša omladina se tome ne može oteti. Sve mlade, hoću reći nerazvijene, sredine, pa i mi, moraju proći kroz tu fazu idejnog zanosa i herojskih poduhvata. Naročito je takvo stanje duhova razumljivo danas, kas se u čitavom svetu ljuljaju ustanove i lome shvatanja, i kad se traže novi putevi. *)

*

Prirodno je, dakle, što težimo velikom i što hoćemo da idemo krupnim koracima, pa i skokovima. Dobro je što smo idealisti, i što svoje idejne poteze izvlačimo do kraja. Ali, obratimo pažnju! Ako naše oduševljenje nije ozbiljno zasnovano, preti mu opasnost da se brzo splasne. Ako naše nade nisu potkrepljene činjenicama iz stvarnosti, gorko ćemo se razočarati. Za nas je to još važnije, jer mi ne znamo za srednje puteve: iz jedne krajnosti idemo u drugu.

U Almanahu Keršovani je dobro primetio: „Naročito levičarima uvek preti opasnost da iz maksimalizma (sve ili ništa!) padnu u apatiju i dekadenciju.” – Kad ne mogu da rešim sva svetska pitanja, rešavaću svoje lično. Hteo sam da spasem čovečanstvo. Kad to ne može, onda ću da gledam sebe i svoju familiju! . . .

Primeri su koliko žalosni toliko mnogobrojni. Zar je malo levičara, buntovnika, revolucionara, opijenih i razbarušenih, koji su za nekoliko godina postali obične ćifte, ako ne pljačkaši i isisivači? Zar je malo trezvenjaka iz gimnazije koji su se posle pretvorili u drevne pijanice? Zar se toliki idealisti nisu izvrgli u najgrublje materijaliste? – Zašto? Odviše daleko su

*) Писано 1931.

bacili svoje koplje; precenili su svoju ličnu i našu snagu; računali su nerealno. Njihov ideal, u mesto da bude životni cilj, postao je greh mladosti. Dete njihove duše umrlo je kao nedonošče.

Hoćemo li se, povedeni tim primerima, odreći ideala, i velikih zadataka, i dalekih ciljeva? – Ne. Ali ćemo biti racionalnije i pozitivniji. To znači ovo: vodićemo više računa o stvarnim prilikama, slušajući pažljivije glas razuma; gledaćemo da više stvaramo nego što rušimo. Dobar trkač veruje u svog konja, ali neće da ga iznenadi: on mu uoči utakmice pokazuje sve prepone. Tako ćemo i mi provesti naše uverenje preko svih teškoća i kroz sva iskušenja.

Kao pravi junaci, otvorićemo oči za sve opasnosti. Kad u jednom trenutku primetimo na nebu oganj, biće nam dosta ako znamo da je to sumrak: nećemo očajavati što već nije zora novog doba. Ako na sve to budemo gotovi, nećemo se razočarati. Inače, čeka nas razočaranje, i pogruženost, i potištenost velika, kao čoveka koji je upotrebio morfium ili alkohol.

Kad se ne bih bojao da ću uvrediti njegovu skromnost, pomenuo bih, kao čoveka koji je uspešno rešio ovaj zadatak, jednoga realnog idealista, koji propoveda i izvodi „sitan rad za velike ciljeve” – Milutina Smiljanića. On je kao borac o kome govori Žores: *korača po čvrstom tlu stvarnosti, a vodi ga zvezda ideala*. Taj se ne zanosi praznim obmanama, i zato se nikad neće razočarati. Ne mora da se opije da bi bio veseo, niti da se razgnjevi da bi bio strog. Srce mu je pod kontrolom razuma, a svaki sud mu je zagrejan ljudskom samilošću. Ljudima te vrste bez straha možemo poveriti staranje o našoj budućnosti. Jedino oni mogu da utole glad seljačke i radničke braće.

Gladni Znanja

Nikad neću zaboraviti jednu sliku.

Bilo je to u Starom Sivcu, velikom selu Severne Bačke, u selu sada slavnom zbog prve fabrike šećera podignute od proizvođača šećerne repe. Fabrika je bila gotova; mašine su bile puštene u rad; slavio se svečano početak rada. Sa svih strana Vojvodine i Srema, a nešto iz Srbije, naročito iz Podrinja, došla je masa seljaka, akcionara i gostiju. Došli su i „kumovi”, t. j. oni koji nisu verovali da će se dete roditi, koji su čak sve činili da se ono ne rodi, ili da mati pobaci; ali kad je ono već bilo tu, oni su se primakli: da ga blagoslove, da jedu i piju na krštenju. Bilo je govora, zvaničnih i nezvaničnih, učenih i prostih, lažnih i srdačnih. Sirena je kat-kad zapištala i pozivala pogled ka dimnjaku. – Dimnjak! Tek tu sam video koliko naš seljak ima poštovanja za industriju, za fabriku, za mašine, dimnjake. To je u njegovim očima neko čudesno biće, dobro i blagotvorno božanstvo, vila neka ili vilenjak iz bajke. Čudo odista: Na jednoj strani zgrade ulazi iz kanala blatnjava repa, – ona njihova, seljačka, – a na drugoj izlazi kristalni šećer, i gomilaju se bela šećerna brda . . .

Kad su „kumovi” izgovorili, trebalo je da se počaste. Bio je banket: ručak pod velikim šatorom. Služe seljaci Sivčani. Jedu gosti, seljaci i gospoda. Počeše zdravice, gospodske laži i laskanja „seljačkom poduhvatu”, pesme našem „vrednom rataru”. A gosti seljaci poslušашe malo, pa poče da im biva dosadno: uvek iste prazne reči. Javi se sa dna šatora pesma: lagana, duga, tužna, otegnuta, kao da dolazi ispod zemlje, kao što je i dolazila, iz širine i dubine banatske. Počeše da prskaju šale, doskočice, dobacivanja, posle nekoliko čaša vina. Zdravice su bez uspeha. Razgovor je sve življi.

Od jednom, u sredini jedne strane, ispod samog šatorskog platna, ustade jedan mlad čovek i uze da govori. U početku ga niko nije slušao. Ali posle prvih reči, obližnji pustiše nekoliko: pst! i čujmo! I onda razabراسmo da je hteo da govori o tome kako se rezanci od repe trape i čuvaju za zimsku hranu stoke. To da govori kao zdravicu.

- Od kuda mu to palo na pamet! dobaci neko iz čela stola, jedan od „kumova”.
- Čujmo, ljudi, čujmo: to nam treba! zagrajaše seljaci.

I onda se desi nešto neobično. Poskakaše ljudi sa stolova. Primakoše se mestu odkale je govorio Milutin Jakovljević, agronom koji je dolazio iz Češke. (Opet dve amajlije za naše poljoprivrednike: „agronomi” i „Češka”!) Načuljiše uši, užagriše očima, otvoriše usta. Slušali su tako više od pola sata. Kad je govornik dao jedan stučan i tehnički detalj, seljak bi se namrštio, progutao bi pljuvačku, praveći napor da upamti. – S vremena na vreme čulo bi se:

- Kako, kako reče, gospodine?

Slika veličanstvena: gladni znanja, seljaci se narojili oko jednoga školovanog čoveka, koji rukama i prstima prevrće rezance, mokre i suve, meša ih sa drugom pićom, baca zemlju preko svega, odgrće zatim zemlju i lopatom seče sočnu materiju, baca je u kabao i u jasla, i jedu krave, naslađuje se telad, ključaju kokoši, goji se marva i živina. Jakovljević sladi rezance, kao najlepše kolače ili voće. Seljaci uživaju, i okreću jezik po ustima. A gospoda „kumovi” unezvereno gledaju, i dođe ima gadno ovaj deser seljački posle baranjskog vina i bačvanskih slatkiša.

Agronom iz Češke je završio. Seljaci pripljeskaše, i zahvališe uzvicima. Seljaci natrag svojim stolovima, bogatiji jednim znanjem, srećniji zbog jednog iskustva.

*
* *

Nije dakle samo zemlje gladan naš seljak. Oh, zemlja je njegovo božanstvo. Njoj služi, njoj robuje, nju miluje i oplakuje. Više je voli nego svoje najrođenije. Najveća žrtva, to nije kad umre otac, ni žena, ni sin. Najveća žrtva, to nije kad seljak izgubi ruku ili nogu: to je kad mora da proda komad zemlje. Zacelo: Zemlja! Tu nema poređenja. Ženu voli jedan put u životu onako kako zemlju voli svakog dana i svake noći. Zemlja je velika, najveća ljubav njegova. To mu je kolevka; to mu je grob: postelja najslađa, svoja zemlja. Sinu, koji se najviše voli, mezimcu, junaku, ponosu i diki svojoj, seljak će podići spomenik na njivi. Na svojoj njivi; na njegovoj njivi. Da ne smetaju običaji, on bi se tamo dao i sahraniti, i izmešao se sa sirovinom svoga rada, sa predmetom svoje ljubavi, upio bi se u nju, izgubio bi se u njoj. Zemlja, dakle, to je svetinja kojoj nema ravne. I seljak je gladan nje, kao tica vazduha i kao riba vode. To je jasno. To je suština njegova bića.

Ali ne samo zemlje. Gladan je on i znanja. On oseća da je zemlja bez znanja kao gusla bez gudala, kao knjiga bez očiju ili bez pismenosti. Sve više on to oseća. Tako, da se danas njegova glad za znanjem može porediti jedino sa njegovom gladi za zemljom. – Jer, na kraju krajeva, postalo je očigledno da nije dovoljno imati mnogo zemlje. Videli su seljaci kako je Bora Štavljanin od ničega došao do 20 hektara zemlje, ali ne radeći pšenicu i kukuruz na svojoj slaboj i nikakvoj zemlji, već gajeći najbolje jabuke, najbolje šljive i najbolje kruške, čitajući, učeći, menjajući rad i način rada, školujući sebe i sinove. Čak ga ni politika nije mogla ubiti, ni tolike za druge plaćene menice.

Ali Bora *zna!* Kao što *znaju* Arsenije Nedić učitelj iz Plaskovca, Miloš Petronijević iz Atenice ili Dragiša Majstorović iz Dedovaca, Kuzman Dadić iz St. Bečeja, Dragoljub Simić iz Čumića, ili onaj Dragoljub Mijatović iz Žutice što je doveo vodu s Kopaonika. Ili Milan Ćurčić iz St. Sivca što dobija 86 metara selekcionog kukuruza po hektaru, Moskovljevići iz Varne, Radoje Gajović iz Kormana, Mihailo Čulić iz V. Drenove, Steva Popović iz V. Bastaja, Mirko Manoilov iz Gradinja. Kao što *znaju* i mnogi drugi u ovoj ili onoj okolini. „Više vredi znanje nego imanje”, – to je nova zemljoradnička poslovice. Ne *umeti*, jer i lopovi i korupcionaši „*umeju*”, – nego *znati*.

Nekad se među seljacima mnogo cenili ljudi koji su znali verske nauke i astronomiju. Govorilo se „zna jevanđelje na pamet”. Ili: „broji zvezde”. To je kao ono još ranije: „tumači snove” ili „čita Večiti kalendar”. Posle su bili glasoviti oni koji su „iščitali celog Pelagića”. Danas je drukčije. Ceni se seljak koji čita i koji zna fiziku, hemiju, nauku o gazdovanju, knjigovodstvo. Za razliku od intelektualaca, koji se opijaju *apstrakcijama*, t. j. čisto idejnim, pojmovima, seljaci vole *konkretnosti*: određena i stvarna znanja, podatke, brojeve, primere, slučajeve.

Zar niste primetili kako se ceo zbor pretvori u uvo, čim najavite nešto konkretno: – „Stočarstvo se rentira dva put više nego žitarice”. – „U Nemačkoj, na tri četvrtine obrađene zemlje proizvodi se hrana za stoku, a samo na jednoj četvrtini za ljude”. – „U Sloveniji ima samo 5% nepismenih, a u Srbiji 70%”. – „Detelina može da popravi zemlju i osposobi je za dvostruke prinose”. – „Znam seljaka u Šumadiji koji je dobio 25 tovara pšenice na hektaru”. – „U Danskoj, na jednog čoveka dolazi više svinja nego kod nas pilića, a kokošiju više nego kod nas pčela”. – „U Čehoslovačkoj, svaki dvanaesti poljoprivrednik ima stručnu školu”. I tako redom. Onako isto

kako ih zamaraju prazne *reči* i gole *ideje*, njih zanimaju, plene i oduševljavaju stvarne i tačne *činjenice*.

*

Moderna agrarna politika je stala na ovo gledište: seljak mora imati dvoje: *zemlju* i *prosvetu*. Svoju zemlju, koja pripada njemu lično i njegovoj porodici, na kojoj je on apsolutni gospodar, i koju radi sâm sa svojim: – „seljačko porodično gazdinstvo”, kako ga zovu ruski agronomi i agrarni političari. Zatim, *svoju prosvetu*, ne samo prosvjećivanje, nego stručno obrazovanje, za poziv zemljoradnički, za život na selu. Nauka je vrlo mnogo napredovala na polju agrotehnike i agronomije. Ali to sve ništa ne znači, kao što nije imala velikog značaja sva mudrost Aristotelova i Sokratova u jedno doba kad su robovi radili za šaku ljudi. Još više to važi za poljoprivrednu nauku: ona treba da prodre u mase. I to ne samo u teoriji, već i u praksi. Seljaci treba da usisaju agronomiju, i da je privedu u delo.

Da oni to hoće, ili bar da hoće svakim danom više, to je već jasno. Oni to i mogu. Nigde nema toliko svežine, tako brzog i lakog shvatanja i pamćenja kao kod seljaka. Najveći stručnjak za agrarnu politiku u Nemačkoj, Fridrih Arebo kaže: „Seosko stanovništvo je izvor narodne snage na prvom mestu zato što je još telesno i duševno zdravo. Ali ova zdrava telesna osnova mora da se za celinu iskoristi samo tako što će se obrazovanjem podići na viši stupanj... *Pitanje seljačke prosvete je najvažnije narodno pitanje*. U narodnoj prosveti se sastaju svi narodno-privredni problemi”. Arebo veruje da se današnji žetveni prinos može udvostručiti (čak i u Nemačkoj), ali samo pod jednim uslovom: ako se seljaku dade *zemlja i prosveta*.

Pružiti zemljoradnicima zemlju i znanje – to je upravo zadatak *agrarne demokratije* i *agrnog socijalizma*, jer to odgovara vekovnoj težnji radnog naroda za *blagostanjem* i za *slobodom*.

Hleb i Sloboda

Sloboda je od hleba slađa, rekoh jednom prilikom, ali nisam više sasvim siguran. Sumnju mi je probudilo jedno pismo koje sam u Mitrovici primio u zimu 1932 godine od poznatog „starog borca”, pok. Alekse Nešića iz Velikog Sela kod Požarevca. Nešić pita kako bi i on mogao dopasti zatvora „da se sit hleba najede”. Ispričao mi kako je, pre rata, akademik Jovan Žujović dolazio na svoje poljsko dobro – koje se, veli, sada, kao i sva ostala, pretvorilo u poljsko zlo, – i tamo ostavljao vezanog psa i hranu za njega sve do drugog povratka. Jedan sused doviknuo mu preko plotu: „G. Jovo, odvežite toga psa, pa vežite mene, da se jednom sit nahranim”!

Ovo pismo navelo me je na razmišljanje i razgovore o tome, šta je narodu preče: hleb ili sloboda. Ruski seljaci su dizali ustanke i bune sa uzvicima: „zemlja i volja”. To znači zemlja i sloboda. Pitanje je veliko, – da li se narod uopšte može boriti za slobodu dok nije dovoljno sit; da li sloboda dotle nije u stvari jedan luksuz; i da li gladan čovek može da ceni i da brani svoju slobodu, ako je ima, ili da se za nju bori, ako je nema?

Sećam se kako su naši vojnici, izlazeći iz Albanije, prvo tražili hleba, zatim se setili mesa, pa onda zaželjeli vina, dok se najzad na Krfu nisu počeli okretati za Grkinjama . . . Ima, dakle, jedan red po kome se javljaju ljudske potrebe, postoji hierarhija potreba: jedna dolazi za drugom, izvire iz druge, nadovezuju se na nju. Prva potreba nesumnjivo je hrana, za ljude hleb. –

Kad nemaju hleba, oni kao da su bez osnova, bez prve stepenice, bez polazne tačke za dalje zahteve i težnje.

Kriza koju preživljujemo kao da umrtvljuje duhove mesto da ih budi, kao da kontra-revoluciji pogoduje bolje nego revoluciji.*) Staro mišljenje po kome se revolucionarne promene rađaju u periodu krize, izgleda netačno: zar danas, kad je privredna kriza na vrhuncu, svuda ne vladaju diktature? Zar sloboda nije bila najveća odmah posle rata, dok je vladao polet, dok je radnik bio neophodan a seljački proizvod tražen i cenjen kao blagoslov? – Zacelo, kriza budi i revolucioniše duhove. Ali koje duhove? Ne one koji su gladni, već one što spustiše svoj nivo života: od prave svile predoše na veštačku. Seljak i radnik, međutim, pod udarcima krize, ne postaju buntovni i borbeni, već se animalizuju: kao životinje u očajanju, bore se da očuvaju goli život.

Pitanje je vrlo značajno, i daleko sam od pomisli da sam ga rešio kad kažem: „sloboda je od hleba slađa”. U zatvoru, svi se kuraže i hvale kako lako podnose tamnovanje, ali svaki zna u pola noći da vam kaže koliko mu tačno godina, meseca i dana ostaje da izdrži. I još nešto: danas, kad vlada tolika nezaposlenost i kada je, s druge strane, tako lako zaslužiti zatvor, koliko ste ljudi videli da sebi stvore krivicu – političku, molim, časnu! – i da dragovoljno odu u zatvor, i zarade kilo hleba svakog dana?! Možda znaju da se plaća – bar za političke krivce – devet dinara dnevno. Ali ima ljudi koji to ne znaju, pa ipak im ne pada na pamet da potraže skloništa u Glavnjači, ili kakvom drugom sličnom pansionatu.

Kriza animalizuje čoveka, pretvara ga u životinju. Dobro, ali šta ćete reći za ticu koju hranite u kavezu i koja uvek odleti čim se vrata otvore, pa makar napolju sve pokrivalo snežno platno? Može se desiti, doduše, sigurno će se desiti, da ista tica ponovo obleće oko kuće iz koje je pobjegla. Zar ne biva redovno da muva dolazi na lepak iako je on posut leševima njenih drugarica, iako se maločas jedva ispetljala iz lepljive mase? Riba se boji udice, pa ipak nailazi na nju kad je gladna. Najzad, zašto životinje padaju u klopku lakše zimi nego leti? . . .

*

Teško pitanje, složeno i zamršeno, kao život sam. Svaki primer kao da nalaže suprotan odgovor. Hleb ili sloboda? Sloboda ili hleb? Pitajte sebe, pitajte ljude oko sebe, siromašne i bogate pitajte, gladne i site, one kojima je zima, i one koji su utopljeni. Napravite anketu. Ne zadovoljite se prvim i ovlašnim odgovorima. Produbite stvar, okrenite je na lice i naopako: videćete, ništa nije zanimljivije i teže. Siguran sam da ćete želju za slobodom naći pre kod onih koji nisu gladni. Uveren sam da će vam seljaci radije govoriti o cenama, – jednim vrlo niskim, drugi vrlo visokim, – nego o političkim i o građanskim slobodama. Radnici će vam više govoriti o nezaposlenosti i o bednim nadnicama, nego o pravu na organizovanje i na štrajk. Zanatlja i mali trgovac kukaće na slabu zaradu i na opšte mrtvilo, jače nego na oskudicu pravnih ustanova. Hleb pre slobode!

Zar nisu svi diktatori Starog i Srednjeg Veka, u naknadu za oduzetu slobodu, delili narodu jevtino ili bespaltno žito? Zar Musolini nije posle pohoda na Rim organizovao i izvodio bitku za žito, a ubrzo posle toga bitku za isušivanje močvari? Zar Hitler, pošto je raspustio sve stranke i oduzeo sve slobode, nije kao prvi posao svoje vlade istakao brigu za nezaposlene radnike? Zar se novi režim u Rusiji ne održava zahvaljujući tome što su seljaci dobili zemlju, ostvarujući na taj način polovinu *svoga* programa? I tako redom, od diktature do diktature, oduzima se narodu sloboda, a u naknadu mu se daje zemlja ili hleb, što za seljaka znači jedno isto.

*) Писано фебруара 1934.

Sve više dolazim do uverenja da je sloboda jedan buržoaski ideal, hoću reći ideal gradske buržoazije i inteligencije. Ovi su, u oči Francuske revolucije, osećali da drže u svojim rukama ceo privredni i kulturni život, a da su lišeni političke vlasti. Zato su povelili borbu u ime slobode. Na nju se i danas pozivaju, ali samo za sebe; ne za radnike i seljake: nerado gledaju njihov ulazak u demokratske ustanove, naročito u parlamente. Čim se osećaju ugroženim od opšteg glasanja ili od „suviše” slobodne štampe, oni ubrzo ograničavaju pravo glasa ili ga sasvim ukidaju, a štampu zauzdavaju. To se danas vidi širom cele Evrope, – sa izuzetkom Engleske i Skandinavskih država, donekle Francuske i Čehoslovačke.

Čudan je obrt sudbine- Danas ljudi ne mare da se bore za slobodu. Ne samo radnici i seljaci: to je razumljivo, jer oni do gole slobode nisu nikad mnogo držali. Ali kao da se za nju sada malo zanimaju i sami prestavnici buržoazije, pa i intelektualci. Srednja klasa, koja bi mogla biti nosilac borbe za slobodu, u tolikoj meri je osiromašila, da se danas pitanjem hleba interesuje neizmerno više nego ovim drugim. Tražiti od krupne buržoazije i kapitalista da se bore za slobodu još manje je moguće: ta oni su slobodu i ukinuli, jer se uplašili za svoje povlastice pred navalom velikih masa. Budući istoričari će imati pravo ako diktature iz tridesetih godina našega veka budu protumačili kao posledicu naglo dobivenih prava i sloboda u dvadestim godinama, odmah posle Velikog rata.

Boginja Slobode ostala je tako bez svoje straže i bez svojih sveštenika. Niko više ne smatra za dužnost i čast da se bori za nju, da gine za nju. Znači li to da je njena buktinja za uvek ugasla, da je njen hram razoren? Znači li to da se ljudi nikad više neće oduševljavati za „slobodu zlatnu”? Ja mislim da hoće. Ali mislim isto tako da ljudi traže slobodu tek onda kad imaju hleba, ili kad se nadaju da će u slobodi dobiti veći i bolji komad. Zacelo, tica izleti u beli sneg iz kaveza punog hrane, ali se ona svakako nada da napolju nađe hrane. Ako je ne nađe, ona će se opet vratiti u blizinu mesta gde je robovala. Tužna sudbina, zar ne? Ali zar nije još veća tuga što ljudi uopšte moraju jesti i voditi grubi fizički život? Pomirimo li se s tim, moramo biti spremni da ljudi iznad svega cene sredstva ishrane, bar ono najosnovnije, hleb, i ona druga, – obuću i odelo, – koja služe za održanje golog života: do ovoga svi ipak najviše držimo.

Miroslav Krleža kaže da kroz celu Rusiju nigde nije video bosonogog čoveka. To svakako neće biti tačno, jer je Rusija velika, a njena sela duboko zabačena. Ili bar još nije bilo tačno 1927; za seljake sigurno nije. Ali ako tamo za koju godinu bude postignuto, da ni jedan čovek ne bude gladan, da ni jedan ne bude bos, niti da zebe neobučeni, – onda će to biti veliki uspeh. Diktatura proletarijata učinila je mnogo, i time spremila uslove za svoj odlazak. Hleb je stigao, može da dođe sloboda. To važi i za sve druge diktature. Mogu se opravdati samo ako daju hleb, jer inače ne bi imale nikakvog opravdanja: bile bi golo nasilje. Ali kad jednom dadu hleb, one takođe gube svoje opravdanje, i ljudi kreću dalje: traže slobodu i bore se za nju.

*

Tako ide svet. Želja za željom, cilj za ciljem. A pre svega *hleb, obuća i odelo*, jer bez toga nema života. Odmah zatim *sloboda*, jer je ona prirodna i najpodesnija sredina, moralna i duhovna, za čovekov razvoj, kao što su prve tri stvari uslov za njegov fizički opstanak.

Ko bi nam zamario ako trenutno ostavimo po strani slobodu, i ako svoj program za nekoliko godina postavimo: *niko gladan; niko bos; niko neobučeni*? To će vredati gospodu, buržuje, neke intelektualce, koji slobodu smatraju najvećim blagom života, ali će goditi svima onima koji su gladni hleba, čija deca idu po snegu bosa u školu, – kao ona u Lesnovu kod

Kratova, koju sam kao učitelj stideći se primao, – ili kao oni na Kosovu što peru jedinu košulju i suše je na vetru dok deca u kući drhteći obigravaju oko vatre.

Ako to bednima godi, sve je u redu. I kad oni budu siti, obuveni i obučeni, onda će borba za slobodu biti ozbiljna, a stečena sloboda obezbeđena, za uvek obezbeđena. Ovaj program nije tako skroman kako izgleda: ne možemo ga ostvariti ako ne uložimo sav žar svoga oduševljenja.

ZAMAH

Nužan fanatizam

Svaki društveni pokret prolazi kroz tri gaze: kroz faze *mudrosti*, *ludosti* i *pameti*.

Najpre naučnici i teoretičari, filozofi i sanjalice postavljaju osnove za jednu promenu: kritikom postojećeg zla ili proročanstvom o čistom dobru koje ima doći. Drugo izlazi iz prvog.

Prvi rušilac ropstva bio je onaj fiziolog koji je objavio da u žilama jednoga roba teče ista, ljudska, krv kao u žilama slobodnih građana i plemića. Prvi pobornik feminizma, – onaj filozof koji je došao na misao da žene nisu ništa manje sposobne nego ljudi. Prvi prorok socijalizma, – onaj ekonomist koji je izneo nepravde i strahote fabričkog isisavanja i upropašćivanja. Prvi pobornik trezvenosti, – hemičar koji je video otrovno dejstvo alkohola na životinje i na ljude.

Nauka i filozofija otvaraju vrata akciji. Ko hoće da zna koji će pokret potresati čovečanstvo u budućnosti, neka pažljivo zagleda u rezultate do kojih danas dolaze tačne nauke.

Drugi nosioci društvenih pokreta jesu *fanatici*. Njih sredina u kojoj žive oglašuje za „zanešenjake”, „lude”, „fantazije”, pronalazi da nemaju „četvrtu dasku” u glavi. Pođite redom, od početka ljudske istorije, i uvek ćete naći tih ludaka, koji odudaraju od svoga vremena, vređaju stečene navike, gone utvrđena mišljenja. Nema valjda velikog reformatora koji nije bio

anatemisan od svoje okoline kao nastran, nemogućan, usijana glava, nenormalan. Nema, s druge strane, slučaja da se kasnije nije došlo na ono što su propovedali ili činili ti ljudi izvan koloseka. I mi se sećamo reči Anatola Fransa: *Ce sont les fous qui mènent le monde* (Ludaci vode svet) ili: *Lentement, mais toujours, l'avenir réalise les rêves des fous* (Lagano, ali stalno, budućnost ostvaruje snove ludaka).

Posle naučnika, dakle, dolaze fanatici, možda fantasti. Oni sprovode u život naučna načela. Oni prkose „normalnim i običnim” ljudima, skandalizuju „svet”, bune čaršiju, dovode do očajanja filistre i dobronamerne strine. Ne piju, ne puše, spavaju kod otvorenih prozora, idu gologlavi, ne ljube ruke, i t. d. To su oni među muškima što prvi obrijaše brkove; među ženama, one što prve odrezaše kosu. Pominjemo samo ove zdravstvene „ispade”, da ne bismo vređali osetljivosti o duhovnim i umetničkim novinama.

Najzad dolazi treća faza: ostvarenje jednog naučnog pronalaska putem široke, organizovane i kolektivne saradnje, putem akcije. Fanatici su prokrčili zemljište. To su napadne dobrovoljačke čete, četnici ili gerilci, koji popale kuće, poseku glave, ali i stradaju najviše. Iza ovih nastupaju trupe regularne vojske, mnogobrojne i uređene, manje nasrtljive i manje opasne neprijatelju. Bez njih, prave pobeđe nema. Može se ući u neprijateljsku zemlju, ali se ona ne može osvojiti i sačuvati. Jedan pokret bez fanatika, to je vojska bez dobrovoljaca. Ali pokret bez fanatika, to je vojska bez dobrovoljaca. Ali pokret bez regularnih trupa, organizovanih i disciplinovanih, osuđen je na propast, kao što se najbolji dobrovoljci, kad su usamljeni, pretvore u bašibozuk. . .

*

Pokret protiv alkoholizma, na primer, izišao je već iz prve svoje faze. Štetnost alkohola ne mora se više naučno dokazivati. Osim maloga broja postidjenih lekara, uhvaćenih na delu pijanstva, niko ozbiljan i stručan više ne sme ni pomišljati da govori o nekoj korisnosti alkohola i duvana.

Zagazili smo već u drugu fazu: Fanatici trezvenosti voljno se odriču svake kapi alkohola.

Ali po tome, što je srazmerno vrlo mali broj doslednih apstinenata, može se suditi da druga faza borbe nije završena. Mi još moramo biti apsolutni, neumoljivi, nasrtljivi i isključivi: Ni jedne kapi nikad! Mi moramo još dovoditi do besa svoju okolinu. Čak bi se reklo da pokretu treba dati ofanzivan, imperijalistički karakter. Ne samo što mi ne pijemo, već i drugima ne dopuštamo da piju. Rat alkoholu, neprijateljstvo alkoholičarima, smrt kafanama, bifeima, podrumima i drugim hramovima otrovnoga boga!

Kad završimo to nadiranje, nastaće mirniji, staloženiji, konstruktivniji trezvenjački pokret. Alkoholni kapital će ustuknuti, i baciće se na bezalkoholna pića, ili će dozu alkohola svesti na najmanju meru. Onda će se možda dopustiti povremena i celishodna upotreba alkohola, ili neka vrsta umerenjaštva. I sama američka zabrana, prohibicija, u stvari je priprema jednog racionalnog režima. Kao u svemu, tako i ovde: od nauke se ide fanatizmu, od fanatizma – racionalizmu.

Naša je dužnost da budemo fanatici. Da bi većina čovečanstva bila umerena, mi moramo biti trezvenjaci, apstinenti. Jer naša borba nije sebična i lična odbrana od alkoholnoga trovanja. To je jedna socijalna akcija, borba društveno korisna. Mi u očima ne nosimo samo lično zdravlje, već jedno bolje društvo. Mi možemo lično biti mršavi, neugledni, nerazvijeni, – jer nas jedu mnoge muke, privatne i opšte, – ali čovečanstvo koje želimo da ostvarimo biće harmonično razvijeno, lepo i srećno.

Po savetu mudraca, mi postadoslo ludima, da bi većina ljudi bila normalna i pametna.

*

Zašto baš nimalo?

To nikako ne mogu da razumeju mnogi inače pametni i pošteni ljudi. – Neće da va otruje! Samo jednu čašicu! Da probate. Boga mi, naša je, domaće. Čisto. Prirodno: Božja suza! – Još kad zdravicu treba da držite, domaćinu da zahvalite, mladencima da čestitate, detetu srećan život da poželite, pa podignete čašu sa vodom, svi vas pogledaju unezvereno. Misle da ste zaboravili, vuku vas za rukav, užurbaju se svi da vam doture čašu sa vinom... Vi odmahujete rukom: Ne, zaboga, ne! – Ama, kume, valja se! Gospodine, samo okusite! Grehota je, čoveče!

To su muke, odista. U prijateljskoj ste kući. Stavili su vas u čelo stola. Svi su pogledali urti u vas. Čine sve da vam ugone, da vas ugoste. I vi eto tako kvarite volju svima, rušite veselje. Zamerate se domaćinu, kršite običaj, izazivate strah kod sujevernih, podozrenje kod prostih! Gospodska posla, neće on sa nama seljacima! – Razume se, kazaće neki đilkoš: pio bi on da je šampanj. A izgubio pamet. Ovako krasna šljivovica. Pa još vruća, sa medom. Baš vi učeni ljudi ne znate zašto živite!

Čitava galama se napravila zato što ste vi tvrdoglav trezvenjak, koji neće ni da okusi, ni ustima da primakne, ni da pomiriše. O, brate; pa zar će da te ubije?! Pa, do đavola, za ljubav društva se sve radi, i u zatvor se ide! Kad se trujemo svi mi, uzmi i ti malo toga slatkog otrova.

Ili, treća pesma. Ta to je sunčana energija: svetlost i toplota letnjeg i jesenjeg sunca. To je snaga, svežina, mladost. To te okrepi: učini da srce živilje zakuca, mozak bolje radi, živci trepere. Čudo je to: potenciran, pojačan život celog tela i duha po tvojoj želji. Čaša jedna, a dejstvuje kao mađioničarska palica.

Tako govore oni što nisu seljaci. Jedni hoće da nas umilostive, drugi nas napadaju, a treći nas mame varljivim obećanjima. Svi nam zameraju zašto smo zapeli pa nećemo *baš ni malo*. Ne znate gde ste u težem položaju: kad vas mole prosti, kad sumnjiče nevaljali, ili kad kušaju lukavi. Naši ljudi u opšte nemaju smisla za više obaveze, za disciplinu, za čvrsta načela, i zato im čudno izgleda što smo mi apsolutni. Kod nas su ljudi jako društveni, ili bolje reći druževni, pa ih vređa naše odmetanje. Najzad, mi smo svet od razuma, hoću reći od zdravog razuma i od neposredne koristi i štete: šta se „izmotavaju” trezvenjaci, – kao da se umire od neke čaše rakije ili vina... I nikako ne mogu da razumeju zašto nećemo *baš ni malo*.

A mi imamo svojih razloga. I oni su jači od njihovog sujeverja, i od njihovog sumnjičenja, i od svih đavolskih kušanja. Evo nekoliko naših razloga.

Mi vodimo borbu protiv alkoholizma. Nismo kukavice koje se boje da popiju nekoliko kapi otrova što se nalaze u čaši jednog alkoholnog pića. Mi smo borci koji imaju svoj cilj. Taj cilj nije sebično čuvanje ličnog zdravlja, već zajedničkog, društvenog zdravlja, – zdravlja telesnog, duhovnog i moralnog. Ne čuvamo mi sebe, već njih, one koji nas nude da pijemo, i mnoge druge, koje niti znamo nit poznajemo.

Mi propovedamo trezvenost. Nismo mi samo apstinenti, uzdržatelji, kako lepo kažu Bugari. Mi smo nosioci jednog novog društva, – treznog i trezvenog, poštenog i moralnog, jer pravičnog i radnog. A kakvi bismo mi bili propovednici trezvenosti ako i sami pijemo? – *Po malo!* Šta znači to po malo?! – Jednu čašu? – Zašto samo jednu? U početku biše dvoje: Adam i Eva. Pa biše troje, pa četvoro, i tako se izrodi svet. I kako jendu čašu: sada, ili svakog dana, ili uz svaki obrok, ili uz svaki zalogaj? Gde je početak znamo: gde je završetak ne. Zato ne počinjemo igru sa đavolom.

Mi hoćemo da se čujemo. Hoćemo da nas vole, da nas osete, da nas napadaju, da nas ne razumeju, da nas ismevaju. Neka se zna da ima ljudi koji baš ni malo ne piju, pa im nije ništa; naprotiv, zdravi su i veseli, prisebni i orni za rad i za zabavu. Jeste, hoćemo da se svi zgranu od čuda: tako će naša nauka ostaviti traga. Pamtiće nas žene i deca, i koreće nama pijanog muža – oca: Vidiš kako onaj gospodin neće ni da okusi. Ima pravo. To je pametan čovek! Alal mu vera!

Jeste, vera, jer mi smo *sveštenici nove vere*. I mi kažemo: ne slušajte šta govorimo, već gledajte šta činimo. Zar nećemo imati više uspeha nego oni što rade obrnuto, i koji zato nikakva uspeha nemaju! Mi poštujemo one kojima govorimo, zato nećemo da ih lažemo.

Mi hoćemo da *lečimo ljude*. Kakav je to lekar koji govori protiv alkohola i duvana, a sam pije i puši?! Tome usta može da zatvori svaki najprostiji čovek. – Ali ja pijem po malo, odgovoriće gospodin doktor. I ja, odvratiće ovaj: litar dnevno! Pravo će imati pijanica, ne lažni lekar.

Mi hoćemo da *sudimo drugima*. Da sudimo onima koji krađu, – krađu novac, zdravlje, mir i sreću sebi i svojoj porodici, svojoj okolini i celom društvu. Divne smo mi sudije ako sudimo onima koji krađu, a mi sami kraducamo! Ne može tako. Ko hoće da sudi ne sme doći u položaj da mu se sudi, – ne samo za krađu nego ni za kraducanje.

Eto zašto *baš ni malo!* Mi smo *blagi i strašni*. Blagi prema slabima: strašni prema sebi i prema neprijatelju. Takvi moraju biti oni koji hoće da utiču na druge, da menjaju poredak, da vladaju. Oni moraju sebi nemetnuti strogu disciplinu duše.

Poštenje i Strpljenje

U svojoj divnoj knjizi o Masariku, moj drug Mijo Mirković priča kako je, u jednoj malojoj seoskoj gostionici, negde u Slovačkoj, video Predsednikovu sliku sa ovim rukopisnim rečima: „Nebát se a nelhát”. – *Ne bojati se i ne lagati*. U njima je čitav program jednog velikog života, života Masarikovog. One vrede za sva vremena i za sve ljude, i svaki od nas mogao bi ih uzeti kao svoje rukovodno načelo. Osim ako oseća potrebu da stvori neku drugu zapovest, koja više odgovara njegovim ličnim sklonostima. Ili ako naročite prilike zahtevaju da se ista naredba istakne u drugom vidu.

Meni se učinilo u jednom trenutku da sve unutrašnje zapovesti pravog života mogu izraziti sa ove dve reči: *služiti* i *lišavati se*. Služiti drugima, opštoj stvari, idealu; lišavati se što većeg broja zadovoljstva, naročito materijalnih i spoljašnjih. Ne zbog asketizma, ne zbog samomučenja, već zato što odricanje, – hoću reći lišavanje, – daje borcu jednu strahovitu snagu. Ne tražimo ništa za sebe, ali u toliko više zahtevamo za stvar kojoj služimo, za ideal kome smo se posvetili. Skromni i relativni na jednoj strani, nezasićljivi smo i apsolutni na drugoj. Minimalisti na ličnom frontu, maksimalisti smo na opštem.

Možete li da usvojite ovakav stav u životu? On je najbolji, i najsigurnije vodi pobedi. Velika je radost koju on daje: trebate svima, a možete bez svega i bez svih. To je pravo sladostrašće. Takvo i toliko, da ponekad izgleda kao neko sebično uživanje, kao prkos svetu, izazov čovečanstvu: „eto, mogu bez vas, a vi bez mene ne možete!”

Jesam li uspeo da objasnim ovaj stav? Sumnjam da će ga mnogi usvojiti. Možda je on neshvatljiv za mladost i sirovost naše rase. Sigurno je suviše strog za našu glad, za opštu sirotinju ove sredine. *Služiti* – „pa šta drugo i radimo nego služimo!” odgovaraju ljudi željni svega. *Lišavati se*: – „pa mi slasti ovoga sveta nismo ni poznavali”, reći će seljaci, radnici i omladinci

kojima se obraćamo. Tako će kazati i školovani ljudi, oni što treba da vode druge: i oni su željni vlasti, ne službe; žele da uživaju, ne da se lišavaju. Uzalud im velimo: ne možete vladati ako ne služite; ne možete voditi ako se ne odričete. Njihove uši se još tvrde za ovakve glasove. Traže drugu zapovest.

Evo je: Budite poštteni i strpljivi! To je prostije. Je li vam lakše ovu zapovest da primite? Jeste. *Poštenje*, to je najbolja politika, najsigurniji put ka uspehu i ka pobjedi. *Strpljenje* je u korenu svakog velikog dela, možda je osnova za genije. Lepo! Za današnje vreme je dosta ako se u tome složimo: da čuvamo svoj obraz i da budemo strpljivi.*)

Ali zar ovo opet nije odviše prosto i lako? Maločas je zapovest bila suviše teška. Služiti i lišavati se, – to zvuči herojski, mučenički, svetački. Sada je, reklo bi se, suviše laka. Poštenje i strpljenje, – to je nekako sasvim obično, čitfinsko, buržoasko. Prvo je premnogo; drugo je premalo. Ono suviše aktivno; ovo sasvim pasivno.

Opet me niste razumeli. Znam zašto: naučili ste da vam se takve stvari govore, pa vam i ovo izgledaju *reči*, koje se lako iskazuju i koje ni na što ne obavezuju. Nije tako. Pokušajte u toku jednog jedinog dana da se *vladate* po jednoj od ovih dveju zapovesti. Ceo jedan dan da budete pošten: to znači, kako bi rekao Masarik, da se ne bojite i da ne lažete. Ili pokušajte da budete trpljiv: to znači spokojan i u duši istrajan, i da svaku stvar posmatrajte sa daljine od deset godina. Vidite: nisam rekao celog života, već samo jedan jedini dan; i nisam rekao iz preseka večnosti, ili sa daljine od sto godina, već samo od deset godina. Zamislite kako će jedna stvar ili jedan čin izgledati posle deset godina: tako ćete naučiti da budete strpljivi. Zamislite da ne smete po cenu života učiniti drukčije nego pravo i zdravo: tako stupate u školu poštenja. Pokušajte to, pa ćete videti da je biti pošten i strpljiv isto toliko herojski i svetački kao i ono prvo: služiti i lišavati se. I da daje isto toliku snagu onima koji hoće da se bore i da menjaju izgled sveta.

*

* * *

Poštenom, – onome koji ide pravim putem, ne traži ništa za sebe i služi velikoj stvari, – poštenom nije teško da bude strpljiv.

Kod nas ja malo ljudi koji uspevaju u tome. Rasa nam je žustra, i gladni smo slasti i časti. Pametnih ima mnogo, karakternih malo. A nije dosta znati i umeti. Treba pobediti sebe, i pobeđivati se neprestano. To znači raditi bez umora, i uvek sa verom da će doći naše vreme. Ono mora doći.

Zatrebaće ovj zemlji i poštteni ljudi. Zatražiće ona jednoga dana karaktere. Po gotovu će joj trebati ljudi durašni, strpljivi i istrajni.

Da se razumemo. Poštenje i strpljenje, – to nije mlaka voda ili limunada. To je: prava linija, siguran korak i čvrsta ruka. Neka upamte svi koji su nemoralni i nervozni: ako smo poštteni, mi nismo nazereni! Mi idemo smelo napred, jer poznajemo svoj zadatak i svoju ulogu.

Straža na brodu

*) Писано 1931.

„Bolesni trebaju lekara, ne zdravi!” Tako je odgovorio Učitelj onima koji mu zamerahu što zalazi u kuće bogatih ljudi, carinika, književnika i fariseja. I dobro im je odgovorio. Ali, jeste li se zapitali kadgod, – zašto pravi bolesnici retko sami traže lekara, već najčešće umiru bez leka. Ili se lekara sete tek kad je već kasno, ili bar čekaju da ga neko drugi pošalje, i da on njima dođe na noge?

Tako je za mnoge nedaće, ne samo za bolesti tela. Ne viču najviše oni koji najgore pate. Ne bune se prvi oni kojima je najteže. Ne otimaju se ugroženi. U svakom slučaju, nikad ne počinju borbu za popravku jednog zla oni koji su najbolniji, najbedniji, najslabiji.

Pogledajte, u istoriji, pokrete za oslobođenje bilo jednog staleža ili jedne klase, jedne nacije ili ma kakve skupine ljudske. Borbu za promenu, za reformu, za emancipaciju, nisu počinjali oni koji su bili direktno pogođeni teškim stanjem, koji su bili neposredno zainteresovani, već ljudi koji su stajali bar jedan stepen iznad njih. Tek kasnije, mnogo vremena posle, kad je borba počela da dobija sasvim ozbiljan karakter, ulazili su u bojne redove i pravi ratnici: sećali su se sami bolesnici da traže lekara, da slušaju njegove savete i da postaju najzad lekari svoje boljke.

Primeri su mnogobrojni, iz svih oblasti, iz svih vremena.

Kad je reč o veri i odnosu prema bogu, za spasenje svoje duše nisu se prvi pobrinuli, niti se danas najviše brinu, teški grešnici, velikaši ovoga sveta. Bogu su se uvek najviše molili, hramove i sveštenike najviše poštovali, mali i nevini ljudi, oni koji su siromašni duhom i gladni pravde.

Za oslobođenje porobljenih rasa i potlačenih naroda, prvi borci javili su se među ljudima povlašćene boje i slobodnih narodnosti, koji su sami uživali sva prava i sve slobode.

U moderno doba, prvi feministi, prvi borci za ženska prava, nisu bile žene, već ljudi, muškarci.

Pioniri u borbi za radničko oslobođenje, prvi socijalisti, nisu bili garavi radnici iz rudnika ili iz fabrika, kao što su za seljačka prava pre samih seljaka ustali varošani.

U najnovije vreme, borbu protiv alkoholizma nisu povele pijanice, koje alkohol najviše uništava, već umerenjaci i još više trezvenjaci, kojima lično otrov nikakva zla nije učinio.

Mnogo je vremena moralo proteći dok se mogla pojaviti formula: „Oslobođenje radnika biće delo samih radnika”, a još više vremena mora proći dok ta formula bude ostvarena. Pogrešno je misliti da će u jednoj skroz seljačkoj zemlji seljački pokret biti najveći: u takvim zemljama, ili u opšte nema seljačkog pokreta, ili je on sasvim slab, a najčešće je podložan gospodskim i gradskim uticajima, plen i pastinak neseljaka. Strašno su se pravarile one feministkinje koje su se nadale da će sve žene odmah poleteti u „žensku partiju”: i u najkulturnijim zemljama, još uvek je neverovatno mali broj žena koje traže ravnopravnost sa muškarcima. Sasvim je pak nova pojava da se alkoholičari leče, a još novija da oni sami traže leka svojoj nevolji.

*

Ako je istina, dakle, da bolesni trebaju lekara, ne zdravi, isto je tako istina da lekari skoro uvek moraju tražiti bolesnike, i da ne smeju čekati da ovi njih potraže. Na taj način, svi reformatorski i preporodilački pokreti pojavljuju se, bar u svojim počecima, kao neka vrsta „tuđe brige”. Bilo da je reč o verskim ili nacionalnim, socijalnim ili političkim, ekonomskim ili kulturnim pitanjima, njih uvek prvi pokreću i za njihovo pravično rešenje uvek se prvi zalažu oni

koji nisu u tome lično i neposredno zainteresovani i koji na prvi pogled i u prvi mah čak gube ako se sprovede reforma za koju se bore.

Ovo naročito važi za političke i kulturne akcije. Zato ine nailaze na takvo nerazumevanje i na toliki otpor u narodnim masama, najviše kod onih koji bi po pravilu morali te akcije najviše pomagati. Zar se retko čulo, pre dvadeset godina: „Mani se ti Marka; on tera politiku!” To znači: besposličar je, danguba, čovek koji je napustio sopstvenu radnju i kuću, ženu i decu, svoj posao i hleb svoj. Zar se još i danas ne može čuti, po selima, a i u gradu: „Ne gledaj ti Janka; on čita novine i knjige!” To će reći: lud je čovek, izgubljen, zanešenjak i fantazija, koji baca novac bud za što, koji će prodati od očevog imanja, a dokupiti neće.

Kakav je naš stav u tome pogledu? I sramota da je, priznaćemo: mi smo od onih što „svoj hleb jedu a tuđu brigu vode”. Zato nas mnogi gledaju sa čuđenjem, i ne mogu da nas razumeju, čak ni onda kad nas vole i poštuju. – „Pa dobro, pitaju nas; šta *vama* fali? Zašto se *vi* bunite? Šta *vi* upravo hoćete?” – Istina je, učili smo škole, i mogli bismo biti gospoda, odmetnuti se od svoga naroda, zaboraviti one koji nam krv i snagu dadoše i koji nas hlebom hrane. Bilo je takvih primera u prošlosti. Takvi su bili janičari: deca slovenska i pravoslavna, seljačka i rajetinska, koja prodoše kroz škole turske, muslimanske i gospodske, i postadoše ljudi od Osmanlija za roditelje i braću. Imamo i drugih slučajeva, iz daleka i iz blizine, iz prošlosti, iz sadašnjosti.

Mi, eto, ne htediti. Ili, ne mogosmo. Nešto nam ne dade da postanemo janičarima. Napravismo od sebe zagonetku, koju često ne mogu da razreše ni naši najbliži, prijatelji i rođaci, roditelji i braća: *spectaculum mundi*. Dašto mi ti dašto, veli začuđeni svet: Učio je škole – gospodin nije; lupa glavu o alkoholu – vina ne pije; bori se za ženska prava – žena nije; stalno govori o bedi – nikad gladan nije. Čude se i krste ljudi: kakvo je to čudovište?! – To je *pošten i borben intelektualac*. Jedan od onih za koje Hristos reče da su „so zemlji”. Jedan od onih za koje kaza Anatol Frans: „ludaci vode svet”. Jedan od onih, najzad, što svoj hleb jedu a tuđu brigu vode. To je intelektualac koji radi u seljačkom ili radničkom pokretu, u pokretu trezvenjačkom ili feminističkom, koji se sa drukčijima od sebe bori za društveni napredak.

*

Nećemo oklevati. Postavićemo i pokušati da rešimo najteže pitanje koje se može postaviti za svakog od nas. *Zašto se bavimo javnim poslovima?* Šta tražimo mi intelektualci u seljačkom i radničkom, trezvenjačkom i feminističkom pokretu? Isto pitanje važi i za one intelektualce koji su se borili ili se još bore za oslobođenje porobljenih rasa i naroda, ili jednu veru stavljaju ispred druge, traže slobodu mišljenja, savesti, štampe, i t. d.

Stalno nas obleću: Zašto pištite bez nevolje? Zašto izlažete opasnosti ono što imate u rukama? Šta tražite preko pite pogaču? – Mi nismo umeli da odgovorimo, i zato su prijatelji i neprijatelji nagađali. Jedni su rekli da imamo suviše mekano srce, pa ne možemo da gledamo tuđu nevolju. Boli nas, misle, duša što ljudi pate dok je nama dobro; što mase narodne lutaju u mraku dok mi mnogo vidimo i još više znamo; ne možemo da podnesemo tuđu nesreću. Neprijatelji kažu drukčije. Oni tumače da smo mi došli u javni rad iz sebičnih pobuda, iz računa: da se reklamiramo, da bolje radimo kao advokati ili profesori, da se ispneemo na viši položaj, da dobijemo mandat i fotelju. Trećega nema, zaključuju složno prijatelji i neprijatelji: sažaljenje ili račun. Najčešće je, dodaju šereti, pomešano jedno i drugo.

Mi mašemo glavom, jer se ne slažemo ni sa jednim ni sa drugim umovanjem. Najradije prelazimo ćutke preko tuđih objašnjenja i optužaba. Čini nam se da je to najpametnije: raditi i pustiti da svet govori šta mu je volja. To je možda dostojanstveno, ali je nepametno, i mnogo

smeta našem radu. Ne treba se varati: svakom seljaku lebdi na usnama pitanje: šta mi tražimo u njegovom pokretu. Svaki radnik se pita isto, u sebi ili glasno, za drugove intelektualce. Njima je jasno zašto se sami bore: „Mi štitimo svoje interese, vele oni; žalosno je samo što nas je tako malo svesnih. Ali šta se ovi ljudi bakću sa nama i okonas?!” Bezbroj objašnjenja padaju, ali se sva svode najzad na ona dva: *bolećivost* ili *račun*. Jedno se obično kaže; drugo se prećuti. Kaže se bolećivost dobroga srca; prećuti se računica veštoga majstora. A nesporazum i dalje traje, i odnosi između intelektualaca i onih koji to nisu ostaju zatrovani jednim podozrenjem, pa i jednom sasvim određenom sumnjom.

Moramo ovu stvar izvesti na čistinu. Lako ćemo reći šta nije, i tu nas niko ne može zbuniti. – Sigurno nije račun. Jer da nas rukovodi materijalni lični interes, zacelo bismo sa našom pameću i energijom daleko otišli i osvojili mnoga blaga sveta, bolje i brže nego toliki glupaci i žderonje koji važe kao ljudi što su „uspeli u životu”. Račun nije, jer je to sebičnost u najgrubljem obliku. – Bolećivost nije isto tako, jer i to je sebičnost, samo u finijem i nežnijem vidu: to je račun slabih priroda. Odista, ima gospode i gospođa koji ne mogu da gledaju u svojoj užoj blizini kljaste udove i sipljive konje, pa zato osnivaju društva za zaštitu prosjaka i životinja. Oni, međutim, ne znaju ili neće da znaju, – ili im to ništa ne smeta, jer je daleko od njihovih pogleda, – što u svetu ima na stotine miliona ljudi, žena i dece koji gledaju, nemaju da se pokriju i ugrelu.

Pošten i borben intelektualac nije takav. On nije ni računčija ni slabotinja. Njemu nije stalo do lične udobnosti ni do gospodstva, i sposoban je da se žrtvuje i da se lišava. On nije slabotinja, i ne dira ga svačija nevolja. Iako ima dobro srce, on je u stanju da se sveti, i gotov je da kažnjava one koji se ogreše o društvene interese. Njegova osećanja su dublja nego račun i muškija nego što je bolećivost. Ona su zasnovana na jednome snažnom instinktu, koji je bitno čovečanski, koji upravo čoveka čini čovekom, to znači svesnim i razumnim društvenim bićem. Njegova osećanja su zasnovana na *socijalnom instinktu*.

*

Za ljudska društva, socijalni instinkt je ono što je polni nagon za ljudski rod i za sve životinjske vrste: bez ovog bi se ugasila vrsta, bez onog bi iščezla ljudska društvena organizacija, pa i civilizacija. Tačnije, da ljudi nisu obdareni socijalnim instinktom, oni ne bi ni postali društvenim bićima, društva se ne bi ni stvorila, civilizacije ne bi bilo. – Socijalni instinkt postoji u klici kod svakog čoveka, samo je kod jednih jači, kod drugih slabiji; jedni su ga razvili, dok su drugi pustili da zakržlja. Borbeni intelektualci se od ostalih ljudi razlikuju po tome, što je njihov socijalni instinkt jači i razvijeniji. Zato oni brže, življe i snažnije osećaju svaku opasnost koja preti društvenom organizmu, i mnogo jače reaguju na tu opasnost nego ljudi kod kojih je pretežniji instinkt lične samoodbrane.

Borbeni intelektualci su kao one osetljive i precizne seizmografske igle, koje beleže i najmanji potres zemljine kore. Oni su kao dobri barometri, koji osećaju i pokazuju sve promene u vazduhu. Zar, u ostalom, životinje ne naslućuju bolje nego ljudi promenu vremena: to je njihovo oruđe u borbi sa nepogodama. Zar seljaci, – više izloženi i manje opremljeni za odbranu, – nemaju razvijenije nego varošani osećanje za atmosferske prilike i neprilike?

Slično je sa borbenim intelektualcima u pogledu društvenih odnosa. Oni su vrlo osetljivi za sve promene koje se dešavaju u društvu, kako za povoljne, tako za nepovoljne. Oni prvi vide štetne posledice jedne pojave, i prvi podižu glas na uzbunu. Čim se u jednom pravcu pretera ili zabrazdi daleko izvan prave linije, oni skreću pažnju i staraju se da spreče nezgodu ili nesreću. Borben intelektualac je stalno budan, uvek na oprezi. On predočava opasnosti dok drugi i ne

slute o njima. On misli o odbrani dok ostali nalaze da je sve u najboljem redu. On preduzima mere za spasavanje dok neobavešteni blaženo uživaju. *On je kao straža na brodu koji plovi kroz noć i maglu, između stenja i u susret strašnom sudaru.* Putnici spavaju ili se zabavljaju, posada i komanda isto tako. Ali bdi stražar, gleda trezno i pažljivo u daljinu, motri najmanju opasnost.

Kakva je leđa koja straže nema? Kakva je vojska koja se raskomoti i zaspi, a straže i predstraže ne postavi? Nema rada ni odmora bez sigurnosti. Čovekov organizam je sa svih strana obezbeđen stražom vrlo osetljivih organa, koji prve oseće svaku neprijatnu i opasnu stvar: otrov, smrad, ubod, suvišnu toplotu i suvišnu hladnoću. Ljudsko društvo takođe mora imati svoju stražu, svoje osetljive i uvek budne organe, koji su finiji, te zastruje i uznemire se čim dođu u dodir sa kakvom pojavom negativnom i štetnom. Dok ostali svet ima čula za svoje lične nedaće i opasnosti, najviše za one koje se odnose na vlastitu porodicu, dotle se u svakom društvu nađe izvestan broj ljudi koji imaju razvijeno osećanje za zajedničke opasnosti, za opšte nevolje, za društvena zla. To su društveni stražari, i oni se najčešće rekrutuju među intelektualcima, jer njima ostaje najviše mogućnosti da se zabave novim pojavama, da gledaju u napred i da rade na opštim stvarima.

*

Ako je socijalni instinkt jedan dar prirode sa kojim se dolazi na svet, kao što je sluh ili osećanje za boje, pesnički ili matematički talenat, onda nema nikakve zasluge onaj koji je njim obdaren, kao što nisu krivi oni što su rođeni bez njega ili sa slabo razvijenim socijalnim instinktom. To je istina. Ali je isto tako istina da se društvo mnogo lakše miri s tim da neki njegov član nema smisla za muziku, za slikarstvo ili za poeziju, dok mu vrlo teško oprašta ako je samoživ i ne oseća ništa izvan svojih ličnih potreba i interesa. U svakom čoveku postoji socijalni instinkt više ili manje razvijen, kao svaki drugi dar. Ponavlja se i ovde priča o talentima. Samo što jedni svoje darove ostave da propadnu, ili da se uspavaju, dok ih drugi razvijaju do najvećih granica. Treći pođu još korak dalje, pa se trude da i kod ostalih razvijaju socijalni instinkt.

Daleko od toga da svoju preteranu osetljivost za društvene nevolje smatraju kao kaznu i prokletstvo, oni od sebe grade svesna oruđa društvenog organizma. Otuda jedan borben intelektualac izgleda neobično, daje utisak nenormalnog čoveka izanešjenjaka. On oseća u sebi jedan unutrašnji poziv, jedno poslanje, jedan veliki i važan zadatak. Zato je on ozbiljan i često tragičan, mada mu je duša vedra i srce mlado. Zato je on strog prema sebi i nemilosrdan prema drugima. Zato, najzad, njegova urođena dobrota ne isključuje nasilje prema onima koji štete interesima zajednice. Zar se nije često videlo da ljudi koji ne mogu muvu da zgaze izriču smrtne presude za svoje sugrađane? Zar verski propovednici, blagi kao jaganjci, nisu pretili ognjenim paklom bezvernicima i grešnicima?

*

* *

Borbeni intelektualci su kroz celu istoriju bili neka vrsta „biča božjeg”, „oruđa božjeg” (instrumentum dei), koji su, u ime jedne više sile, u ime jednog Zakona, nametali ostalim ljudima izvesna načela i životna pravila. Nekada je to bila vera, i borbeni intelektualci su se javljali kao

verski propovednici i mučenici. Docnije, borba se vodila oko narodnosti, i njih opet vidimo kao nacionalne budioce i junake. U novije vreme, glavna društvena briga prenela se na polje državne organizacije, i borba se vodi oko političkih načela. Bilo je uvek, u svima vremenima, naučnih radnika, junaka i mučenika naučne istine. Ali tek naše doba stavlja na dnevni red prava *društvena pitanja*, i izbacuje na površinu borbe za jedno bolje društveno uređenje. Moderan borbeni intelektualac na prvom mestu je socijalni radnik i socijalni borac.

Socijalni rad, – to znači staranje da sva bogatstva, prava i povlastice koji su danas u rukama malog broja ljudi budu sutra opšte dobro svih ljudi, – socijalni rad je, u ovom stanju naše civilizacije, glavna delatnost borbenog intelektualca. To je za njega poziv, a ne zabava. To je životna zadaća, a ne sredstvo da se razgoni dosada i ubija vreme. To je jedan apostolat. To je jedna strast. Skoro jedna bolest, Ali strast i bolest plemenita i neophodna. Socijalni rad se još uvek smatra kao nešto sporedno u životu, kao posao za dokolicu. Njemu se još uvek posvećuju samo ljudi koji nisu ni za šta drugo, ili ne mogu da se oduševe za versku, nacionalnu ili političku borbu. Ali nije daleko vreme kad će se uvideti da rad oko društvene organizacije, rad socijalni, traži celog čoveka, sve njegovo vreme, sve snage njegove. Isto kao nauka. Isto kao politika. Prava i velika nauka. Prava i velika politika. Ona koja menja lice sveta, društveno uređenje i pojmove ljudske. Doći će vreme kad će se socijalnom radu posvetiti najbolje snage, najveći umovi, najsnažnije volje.

Kao nikad u istoriji čovečanstva, danas sva pitanja uzimaju društveni, socijalni vid, jer se nikad nisu odnosila na veći broj ljudi, na brojnije mase ljudske. I prosveta, i zdravlje, i saobraćaj, i proizvodnja, i razmena, i potrošnja dobara, – sve danas mora da se proučava i reguliše sa gledišta opštih, ne više s obzirom na posebne interese. Društveni život je postao toliko složen, toliko zajednički, toliko kolektivan, da i prosveta i medicina i ekonomija i kultura moraju biti socijalni, ili ih neće i ne može biti.

Zato danas borben intelektualac, čovek sa razvijenim socijalnim instinktom, – potomak verskih proroka, nacionalnih heroja, političkih boraca i naučnih preteča, – mora biti socijalni radnik. Da bi odgovorio svome zadatku, da bi odigrao svoju istorisku ulogu, on mora biti ne samo iskren i oduševljen. On mora biti strastan, to znači gotov da se žrtvuje, da se lišava i da služi. On mora biti strastan, kao što so mora biti slana, vera duboka, a stražar na brodu budan, oprezan i hrabar.

Novi Antej

Jednoj učenici.

Često sam se pitao – naročito kad bih video u redovnom ličnom životu – odakle izvesnim licima jednostavnost, prirodna i prosta otmenost, koja odlikuje samo žene i ljude iz vrlo razvijenih kulturnih sredina. Kod Francuza sam osobito cenio njihovu *jednostavnost*: la simplicité dans la vie. Mislio sam da ona dolazi najviše od mešavine rasa. Ali, često sam je našao kod seljaka, koji su raso čistiji. Neko gospodstvo, otmenost neka, koju ne nalazite ni kod roba i sluga, ni kod pukog siromaha, bogataša, gospodara i tiranina.

Ljudi koji su u detinjstvu bili na selu, zadrže dugo izvesnu stidljivost, smernost, rekao bih prostotu, kad ta reč kod nas ne bi imala drugo značenje. Velikovoarska, naročito beogradska i

zagrebačka sredina čini mi se neplodna i odveć kaćiperska. Ljudi iz unutrašnjosti, – a naročito oni koji donose i plemenito breme vrlo stare kulture i tradicije, – oni što se razvijaju u unutrašnjosti, imaju, rekao bih, više skromnosti, više čednosti. Zašto? Možda zato što su odrasli u jednom bližem dodiru sa narodom.

Mene, na primer, oduševljava divna prisnost nekih pravih dama sa seljacima. I to nije samo plod dobro poznate familijarnosti Bečlija ili Parižana, već dolazi sigurno otuda što su one po deset, dvadeset ili više godina bile u dodiru sa tim prostim i radnim svetom. Kod njihovih kćeri, već te prisnosti nema, ili je ima malo, pored dosta gospodstva. Ali dno njihove duše ostane ipak često prijemčivo za misao i osećanje prema narodu. Zato nisu uvek prazne njihove reči o simpatiji koju imaju za seljake. Na tim rečima hoću da nakalemim svoju želju da budu još manje gospođice i gospoda, i da se još više približe narodu.

Neka mi veruju, to će im biti dragoceno. Neka se samo sete veličajnog i toliko spominjanog gesta Antejeva, kojim se ovaj džin, sin Zemlje i Vode, pomagao u borbi sa Herkulom: kad god bi osetio da malaksava, on se davao oboriti. U mnogostrukom dodiru sa svojom majkom Zemljom osvežavao se i odmah bi postao jači i nesavladljiv. Herkul ga je pobedio tek onda kad je, otkrivši njegovu tajnu, podigao Anteja u vis, i zadavio ga, ne dajući mu da se okrepi dodirima zemlje. Taj gest danas treba proširiti. Novi Anteja – a to je pomalo svaki od nas što smo pozvani da primimo životnu borbu – svoje okrepljenje treba da traži ne samo od dodira sa zemljom, već od opštenja i saradnje sa živim ljudima koji rade, sa seljacima, sa radnicima, uopšte sa radnim svetom...

Dodir sa tom sredinom, – punom napora i borbe za svakidašnji hleb i za održanje života, punom takođe osećanja za male ali važne stvari, – taj dodir daje neverovatnu, naslućenu snagu, naročito intelektualcu, naviknutu na život u fikcijama, na papirnatu i vazdušastu kulturu. *Rad*, fizički rad, – ali ne gimnastika obesnih i jalovi pokreti besposlenih, već rad za opstanak, proizvođan i pomalo proklet, – taj rad ima na nas koji smo izvan njega veliko vaspitno dejstvo. Ja sam u životu malo fizički radio, ali kad god se nekoga takvog posla prihvatim, osetim se kao preporođan, – ne samo telesno, već i duševno.

Šta mislite, zar bi bilo boljeg sredstva da se približe i izjednače polovi, – da se postigne oslobođenje žene, bez koga nema prave civilizacije, – šta kažem! zar taj ideal u velikoj meri već nije postignut u svetu baš time što ljudi i žene sada rade iste poslove? Često sam mislio: neka svaki muž bar s vremena na vreme uradi nešto od ženskog posla u kući, – koji na prvi pogled izgleda lak, raznovrstan i zabavan, – pa će imati mnogo više poštovanja za ženu, a sigurno više razumevanja za njene slabosti, koje joj toliko zamera. Neka svaki od nas odgleda ma kakav fizički posao, – koji smo gotovi uvek da potcenimo, za nagradu i za dostojanstvo, – pa će staleške i klasne razlike biti manje oštre. Zato sam pozdravio pokret studenata-radnika: neka vide, makar kratko vreme, šta znači ustati svakoga dana u četiri sata, i zarađivati hleb u znoju lica svoga, znoju stvarnom, ne figurativnom.

*

* *

Ima i nešto više. Seljaci i radnici su vaspitači i učitelji naši. Evo vam jednog primera iz najviše sfere. „Kažu da lepo pišem”, veli Anatol Frans u jednoj auto-biografskoj belešci, koju sam, sećam se, krišom čitao na času crtanja u četvrtom razredu gimnazije. „Ako je to istina”, nastavlja blagi majstor, „to je zasluga onih prostih i dobrih ljudi koji su dolazili na razgovor u

knjižaru moga oca, i tu grubim i slikovitim, sočnim jezikom pričali svoje uspomene iz Francuske revolucije i iz Napoleonovog doba. Od njih sam naučio više i bolje nego iz svih knjiga.”

Daću vam drugi primer iz niže sfere. Vi i drugovi vaši našli ste nekog zadovoljstva u mojim predavanjima i u onome što sam napisao. Osetili ste, kažete, miris i dah života. Znajte da su me tome naučili ljudi iz naroda, naročito zanatlije i radnici, u teskobnim dućanima, u maloju varoši. – Odrastao sam među terzijama, obučarima, krojačima, lončarima, bakalima, slušajući ih, i milujući njihove alate i sirovine njihove, materijalne i duhovne. I sada, svake godine osetim neodoljivu potrebu da odem tamo, među pirotske zanatlije, i da se osvežim na izvoru njihove patnje i životne filozofije... Kad bi video da mu se gospodi i kviri koji narodni poslanik, Stambolski je govorio: „Vidi se da je taj odavno izišao iz džibre (iz komina, rekli bismo mi ovde). Moramo malo da ga pošaljemo natrag u džibru!”

Još više sam to dejstvo osetio otkad idem među seljake: mislim lakše i vidim bolje. Sa svakog putovanja vraćam se krcat znanja i utisaka. Kad god mi nešto nije jasno, – ponavljam, – ja se krenem put sela, i uvek dođem otuda osvežen, okrepljen i učvršćen. Nije čudo: tamo je vekovno i hiljadugodišnje iskustvo, savlađivanje bezbrojnih i mučnih teškoća, i to ne posebno, individualno, već kolektivno, savlađivanje bez prekida i istrajno.

Nešto hoću da vas pitam. Zašto se i vi ne biste upisali u njihovu školu? Imate svakoga dana po nekoliko seljaka i seljanki u svojoj blizini. Pokušajte da razgovarate, – ovlaš, slučajno, da ne biste probudili njihovu sumnju, koja ima lak san! – sa tim zabrađenim seljankama iz raznih krajeva. Ako uspete, to će vam biti velika nauka. Jer seljanke niko ne pita, i one ništa ne govore, a najviše imaju da kažu. Vama će možda reći: žena ste, ozbiljna, pametna. – Ako ih namamite da progovore iskreno, biće vam zahvlane za svaku reč koju vam reknu. Slušajte ih pažljivo, jer one su željne da kažu. Dajte im prilike da govore. Pitajte ih, razume se, samo o njihovim stvarima. Ako vešto budete vodili razgovor, saznaćete trista čuda. Svaka od njih je mučenica, svaka ima svoj roman. Roman interesantan, zanosan. – Taj razgovor nije lak. U početku nećete umeti da pitate, ni da slušate: i jedno i drugo je teško. Ali ćete se naučiti. Vaša ekonomska i sociološka znanja biće neobično obogaćena, a mnoga šta će vam biti jasnije. Nagradiće vas još i njihov zahvalan pogled, osmeh i reč, i milovanje njihovo.

Posle jednog velikog putovanja kroz Gružu, pod dubokim utiscima iz te divlje i tako čarobne zemlje, napisao sam članak „Seljanka”. Čitali su ga seljaci, i pomalo su se mrštili, i stideli se. Ali, namamljeni neobičnim događajem – članak uvodni u novinama o ženi seljačkoj! – neki su ga pročitali „svojoj”. Plakale su raznežene i dirnute: – „Zar neko misli i za nas grdne!?” Članak nije bio pisan za njih, čak ni za seljake, ali su se one našle u njemu. „Seljanka je rob roba. Seljanka je živo-mučenica. Njeno je da ćuti: da plače ako je udaju ili ako se prodaje njiva; da se raduje ako kupuju, da krši prste ako za porez popisuju”. Razumele su da je to za „njih grdne”.

Pridite im, molim vas. Meni za ljubav, pokušajte. Ne njih radi, već sebe radi, učinite. Imaćete doživljaj koji nama muškarcima nije dat, jer žena se ženi lakše otvara. Doživljaj umetnički. Ne bojte se da će vam dosaditi: fine su one i delikatne, više nego varošanke. Uostalom, shavtite to kao anketu, kao studiju, kao naučni rad, ako ne verujete u umetničko uživanje koje vam stavljam u izgled. Bože moj! Mineralog prevrće i miluje mrtvo kamenje. Zoolog i botaničar skupljaju leptire, crve i trave. Mi u ekonomiji i sociologiji operišemo sa ljudima. Šta je prirodnije nego od vas tražiti da se navikavate na ljudski materijal, da ga ispitujete, i na njemu ogledate zakone progressa?

Jer mi imamo jedan cilj: ne samo upoznati, već i uticati. *Menjati ljude* u smislu opšte-čovečanskog i našeg sna o savršenstvu, – to je ideal koji želemo da postignemo. A uticati se ne može dok se ne upozna, pažljivo, sa ljubavlju. Zašto se među lekarima našlo najviše reformatora

i preporoditelja? Zato, vele neki, što oni znaju biologiju ili nauku o zakonima života. Ne, već zato što oni najviše rade sa ljudima, što ulaze u njihove lične brige i što im znaju slabosti. Lekari, – to su moderni ispovednici. Političari su nešto slično. To su lekari kolektivni, pozvani da leče državno i društveno telo. Zato moraju poznavati njegovu anatomiju, fiziologiju i psihologiju. Nekada je u fizičkom lečenju glavno sredstvo bilo dar, instinkt, sugestija. U politici je još uvek tako. Ali dolazi vreme kad će političar morati da zna, ne samo da ume.

*
* *

Ja vas pozivam na jedno proučavanje, koje će vas usavršavati, a može vam doneti i užitak najviše vrste. Gorda prema bogatima i moćnima, budite blaga i skromna prema slabima. Vaš pogled, koji nemarno prelazi preko šarene gomile onih ravnodušnih i praznih što ne znaju kako da ubiju svoju dosadu, zaroniće pomno u male ali bitne probleme radnih ljudi. Videćete onda – jer vi ste ipak vrlo malo živeli i još manje patili – koliko je složen društveni život. *Menjati!* Bez vere, bez svete vatre i bez slanog zrna u izvesnim ljudima, sve bi ostalo uvek isto: ljudi ne bi bili ljudi, već životinje, biljke ili stenje.

Vas možda više zanima umetnički nego politički i sociološki momenat u opštenju sa ljudima. Nećete se ni u tome pogledu razočarati. Moderna umetnost traži svoju građu sve više baš u narodnim masama, u carstvu Rada i Patnje.

Gle, zar sovjetski film nije načinio čudo samo zato što je slikao pravi život seljaka, neposrednu sredinu njihova rada? Zar vam, u bioskopu, jedno lelujavu drvo u cvetu ili oštri profil žene koja isteruje brazdu na goljoj gredi nisu ostali u pameti više nego sve bure i potopi američkih ateljea? Žitno more koje se talasa pod vetrom, plastovi sena šibani olujom, ljudi razdrljenih grudi i žene što svim zubima prskaju u smeh, muke i radosti običnih tvoraca hleba i svih onih kojima nauka danas daje dostojanstveno ime „proizvođača” – zar to nije najbolji i najlepši materijal za umetničko stvaranje? U samoj muzici, uskoro će biti mnogo simfonija kao što je Betovenova „Pastorala”. Videćete: rad će osvojiti i muziku, najtananiju od svih umetnosti, rad stvaralački i darodavan.

Da to sve razumete, da u tome savršeno uživete – sebe radi ako ne možete drukčije, a ja želim da možete i hoćete, – produžite tradiciju svoga doma: približite se seljacima. Neka vam ne smeta što ovaj predlog dolazi od drugoga: ja sam u stvari podvukao samo jedan red koji je već ispisan u vašoj duši. Pokušajte, uostalom, makar meni za volju, pa ćemo videti. Ja verujem u uspeh, jer sa toga vrela se niko žedan nije vratio . . .

Evo mi stiže u pomoć još jedan argumenat. U velikom pariskom listu *Les Nouvelles littéraires* nalazim jednu zanimljivu anketu o „seljačkom romanu i proleterskoj književnosti”. Nekoliko pisaca su dali odgovore. Jedan od njih Léon Frapié, kaže ovako: „Mnogi romani su čisto mozgovne tvorevine, te za nas ne predstavljaju nikakvog interesa: lica su egoistična, sva u mislima o samima sebi . . .” Drukčije je kad lica imaju osećaj ne samo za sebe, nego i za druge. Takva lica mogu se prvenstveno naći u puku, u narodu. To su tipovi kof kojih „intelektualni račun nije utukao svežinu osećajnosti”.

Među bolesnicima vašega domaćeg lekara biće mnogo nenapisanih romana sa takvim tipovima. Potražite ih, i budite malo lekar njihovih duša. U isot vreme ćete izlečiti i spasti svoju.

ZAKLJUČAK

Spas odozdo!

Staro pravilo političke i sociološke mudrosti: Obnova društva uvek dolazi odozdo, od nižih slojeva koji su bili pritisnuti. Suština velikih istoriskih događaja upravo je u tome: penje se na površinu jedan nov društveni sloj, jedna nova klasa uzima upravu u svoje ruke.

To zbivanje ne biva, i ne može biti, bez potresa, bez teških borbi, jer ni jedna klasa nigde nije ustupila vlast dragovoljno. Bez bola ni biljka ne može da nikne, ni dete da se rodi, ni zemlja da prepukne i gore izbaci deo svoje žarke utrobe. U svakom stvaranju ima patnje, i radost od svršenog dela je utoliko veća što je plaćena većim naporom.

U ovim dvema tačkama je sadržano naše vjeruju:

Verujemo da spasenje ovoga društva – a ko će sporiti da mu je spasenje nužno? – može doći samo od onih koji rade svojim telom i svojim umom, a plodove svoga rada ne uživaju ili malo uživaju.

Verujemo i znamo da to nužno uzdizanje potištenih ne može biti ni brzo, ni lako, ni veselo. *Verujemo* i znamo da je staza Golgote uska i strma, i da Vaskrsenju moraju predhoditi muke na krstu.

To mi verujemo, na to smo gotovi. *)

I još nešto znamo. Da je mučno penjanje stazom Golgote praćeno ismevanjem, ruganjem i pljuvanjem. – „Ti li si car judejski?” rekoše Nazarećaninu. „Vi li ste vođe seljačke?” kažu nama. – „Gde ti je svita i vojska?” pitali su Njega. „Pokvaren je seljak, lenj je radnik, razočaraćete se!” proriču nama.

Hristos nije uspeo. Zašto? – Bio je sâm. Masa narodna za koju se borio bila je odviše daleko od njega, ispod njega. Bolje reći: on je bio suviše iznad nje. Ta greška se ponovila više puta u istoriji čovečanstva: vođi su precenili svoju moć. Hteli su da povuku u visinu svoga ideala celu narodnu masu. Masa, svaka masa, je teška i sporo se pomiče. Hristos je hteo mnogo i odveć brzo. Pustili su ga da odleti, sa žaljenjem i tugom možda, ali su ga pustili. A sledbenici su nastavili svoj lagani hod napred i naviše.

Danas je to još tačnije. Mase komanduju i određuju pravac kretanja. Dovoljno su zrele za to. Ali još ne toliko da mogu ići brzinom ličnog idealizma vođa. One prate donekle, i onda stanu, sustanu. Ako vođ produži ranijim tempom, – ostaje sam. Napred, visoko, ali sam. Zato je Radić morao napustiti republiku; zato Pašić nije smeo prihvatiti „Jugoslaviju”; zato Lenjin nije ostao

*) Писано 1927.

pri komunizmu: nisu hteli da ostanu sami, jedan bez hrvatskih, drugi bez srpskih, treći bez ruskih masa.

Takav je zakon narodnih pokreta.

To još više važi za klasne pokrete. Marks je rekao: „Pojedinci se mogu vratiti; klase nikad.” Radić je rekao: „Nije naša uloga da učimo seljake, već da tumačimo njihove potrebe: non docere, sed interpretare”.

Možete se buniti, vi, individualisti, i vi, veliki intelektualci! Ali je tako. Spas može doći samo od mase koju mi zastupamo, od radne, produktivne mase, od radnog naroda. Pitajte lekare, oni će vam reći; ozdravljenje može doći samo ako telo u sebi ima dovoljno snage. Lekar dolazi jedino da pomogne organizmu u njegovoj samoodbarni.

Tako i mi. Svu snagu jednoga klasnog pokreta moramo gledati u članovima same klase, u njenom kulturnom bogatstvu.

U zemljoraničkom pokretu, glavno su zemljoradnici, braća Tolstojevog prijatelja mužika Bondareva; u radničkom pokretu, glavno su fizički radnici. Mi umni radnici smo još odviše povlašćeni od ove varoške i buržoaske civilizacije da bismo imali pravo na prvu ili na jednaku reč. Mi možemo biti glasnogovornici; pravi govornici su zemljoradnik i radnik.

*

Doći će vreme, – ono već dolazi, – kada će i umni radnici stati u zemljoradničke i radničke redove kao jednaki. To će biti onda kad inteligencija i kod nas bude ušla u zemljoradnju, u industriju, u trgovinu, kao što je u drugim zemljama, i kad se bude *odrekla svoga gospodstva*. To će biti onda kad intelektualci osete da su proleter, i kad budu pravi drugovi i braća radnika i zemljoradnika. Drugovi i braća ne samo po idejama, već po patnji, po ekonomskom položaju. Učitelji, profesori, agronomi, lekari, inženjeri, pravnici, – svi će imati svoje stručne sindikate i zadruge, baš kao i radnici i zemljoradnici.

Onda će, s druge strane, i sami fizički radni svet biti toliko razvijen, da će davati sam svoje vođstvo, kao što ga radnički pokret daje u Sovjetskom Savezu i Francuskoj, u Engleskoj i Nemačkoj, u Americi. Dogle, mi ćemo se potruditi da budemo tumači njegovih klasnih interesa. Mi smo kao učitelj koji pri prvim potezima drži dečju ruku, – ne zato da bi dete uvek od njega zavisilo, već da jednoga dana samo počne pisati.

Učitelj ne vodi decu; on budi ljude. Ljude koji ga često preteknu, nadvise. I njegova radost zato nije manja, kao ni zahvalnost bivšeg učenika. Skromna i veličanstvena je uloga njegova. Zato bismo voleli da po malo budemo kao on. I to je sve što želimo. Kao što se moderna medicina svodi na autoterapiju (samo-lečenje), tako se moderna pedagogika zasniva na samoradnji učenikovo. Iz njegove duše učitelj ima da izviče sve svilene konce od kojih će se otkati tkivo duhovne kulture. Ne levkom da uspe svoje znanje u glavu učenikovu! . . .

Na svima poljima: spas odozdo!

Dosta su se zanosili intelektualci, i prvaci, i vođi, zabludom da je njihovo da vode, upućuju, pridikuju i popuju. Dosta su ludovali u svojim uskim krugovima. Na velikoj pozornici gde se odigrava socijalna drama danas su glavni glumac *mase*. Mi možemo biti više ili manje vešti šaptači, ali slavni pevač, igrač i ljubavnik je sama masa. Danas to shvatanje prodire svuda. Na mesto elite, odabranih, stupaju oni što čine broj, snagu i rad.

Spas će doći samo od organizovanih pokreta radnih masa. To je nužno, i tako je dobro. Na krst nove Golgote neće biti razapet jedan čovek, ma kako veliki i lep on bio. Mi smo doba mitraljeza koji kose mase, ne visokih i teških ali pojedinačnih drvenih krstova. Onaj koji se

razapinje može i da vaskrsne. Pre dve hiljade godina razapet je i vaskrsnuo je jedan Čovek. Danas je razapet, sutra mora vaskrsnuti Radni Narod.

*

Takva je naša vera: da smo izraz nezadovoljstva, pobune radnih masa što se muče a nemaju da jedu; da smo usta za njihova srca; da smo kažiprst za njihove težnje; da pevamo pesmu koja godi njihovoj duši. To nam je glavno. Ne moraju sve radne mase glasati za nas; ne moraju nam uvek ni reći svoje osećanje. Ali one prate naš rad. Njihov pogled nam je sud; njihov osmeh nagrada. U času odlučne bitke one će biti na našoj strani.

PREGLED SADRŽINE

	Strana						
<i>Uz drugo izdanje</i>	–	–	–	–	–	–	–
UVOD							
<i>Svetinja Dodira</i>	–	–	–	–	–	–	–
KLONULOST							
<i>Breme</i>	–	–	–	–	–	–	–
<i>Dogorevanje</i>	–	–	–	–	–	–	–
<i>Lažno jevanđelje</i>	–	–	–	–	–	–	–
<i>Invalidi ili dezerteri?</i>	–	–	–	–	–	–	–
<i>Oboreni durbini</i>	–	–	–	–	–	–	–
<i>Gospodstvo na izdisaju</i>	–	–	–	–	–	–	–
PRIBIRANJE							
<i>Vuče Zemlja</i>							
<i>Realizam novog pokolenja</i>							
<i>Cilj u životu</i>							
<i>Sitan Rad – Veliki ciljevi</i>							
<i>Gladni Znanja</i>							
<i>Hleb i Sloboda</i>							
ZAMAH							
<i>Nužan fanatizam</i>	–	–	–	–	–	–	–
<i>Poštenje i Strpljenje</i>	–	–	–	–	–	–	–
<i>Straža na brodu</i>	–	–	–	–	–	–	–
<i>Novi Antej</i>	–	–	–	–	–	–	–
ZAKLJUČAK							
<i>Spas odozdo</i>	–	–	–	–	–	–	–
